

Handreiking Disengagement en deradicalisering extreemrechts

Oktober 2013

Auteursrecht

Deze handreiking is, inclusief foto's en illustraties, intellectueel eigendom van de NCTV. De handreiking mag alleen getoond, geprint en gebruikt worden voor het doel waarvoor deze is aangevraagd. U stemt in het vertoonde materiaal niet te reproduceren, te verspreiden, te verkopen, te publiceren, of te circuleren, zonder de uitdrukkelijke toestemming van de NCTV.

Mocht u deze handreiking binnen een andere context of voor een ander doel dan waarvoor aangevraagd willen gebruiken, neem dan eerst contact op met de NCTV via het aanvraagformulier van de Toolbox.

Disclaimer

In geen enkel geval is de NCTV aansprakelijk voor de gevolgen van het onjuist of buiten de context geplaatste directe of indirecte gebruik van het materiaal.

Inhoud

Inleiding.....	4
1 Deradicalisering en disengagement	6
1.1. Inleiding	6
1.2. Het verschil tussen deradicalisering en disengagement	6
1.3. Achtergronden van radicalisering en deradicalisering	7
<i>Radicalisering</i>	7
<i>Deradicalisering</i>	11
2 Begeleiden van een disengagement- of deradicaliseringsproces	17
2.1. Inleiding	17
2.2. Randvoorwaarden	17
<i>Sterke professionals</i>	17
<i>Formers</i>	18
<i>Intervisie/Collegiaal overleg</i>	20
<i>Goede afspraken en goede rugdekking geregeld</i>	20
2.3. Fasen van deradicalisering	21
2.4. Proces per fase	22
3 Gesprekstechnieken	30
3.1. Inleiding	30
3.2. Relatie deelnemer en begeleider	30
3.3. Gespreksstijl	31
Bijlagen.....	36
Bijlage I Definitielijst	37
Bijlage II Assessment formulier: gespreksonderwerpen en vragen	38
<i>Risicofactoren en beschermende factoren</i>	38
<i>Motieven</i>	39
<i>Ideologische factoren</i>	40
<i>Drempels</i>	41
Bijlage III Formulier voor begeleider bij het opstellen van een persoonlijk plan	43
Bijlage IV Radicalisering	44
<i>'Traditioneel' extreemrechts-activisme en -extremisme</i>	47
<i>De counter-jihadbeweging en anti-islamisme</i>	48
Bijlage VI Meer weten?	49

Inleiding

Deze handreiking is bestemd voor professionals die mensen begeleiden bij het proces van disengagement en/of deradicalisering. In de Nederlandse praktijk zijn deze professionals meestal jongerenwerkers, maatschappelijk werkers, medewerkers bij Bureau Jeugdzorg reclasseringsmedewerkers of hulpverleners in een justitiële inrichting. Deze handreiking bevat ook nuttige informatie voor mensen die in hun werkomgeving te maken hebben met aanhangers van het extreemrechtse gedachtengoed, bijvoorbeeld leraren of wijkagenten.

De te begeleiden mensen zijn aanhangers van het extreemrechtse gedachtengoed in welke vorm dan ook (traditionele Hitleristen, sociaal-revolutionairen, Blood & Honour - white pride, white power', anti-moslim/islam/islamisme), die mogelijk actief zijn bij een extreemrechtse groepering. Die mensen kunnen op drie manieren in een disengagement- en/of deradicaliseringstraject terechtkomen:

- 1 Doordat zij zelf aangeven te willen deradicaliseren.
- 2 Door, na te zijn aangesproken op radicaal gedrag, in te gaan op een aanbod om onder begeleiding te deradicaliseren.
- 3 Via een traject van bijvoorbeeld Jeugdzorg of Reclassering, waar vrijwillige deradicalisering/disengagement onderdeel van uitmaakt.

Bij de totstandkoming van deze handreiking is gebruik gemaakt van literatuur uit binnen- en buitenland. Daarnaast hebben er interviews plaatsgevonden met [REDACTED] en [REDACTED] van VAJA Bremen, die allebei jarenlange praktijkervaring hebben met het begeleiden van extreemrechtse personen.

- [REDACTED] heeft een extreemrechts geradicaliseerd verleden en begeleidt nu deradicaliseringstrajecten. Exit is een deradicaliseringsprogramma dat sinds eind jaren negentig bestaat en wordt toegepast in Noorwegen, Duitsland en Zweden.
- [REDACTED] is sociaalpedagoog/sociaal werker en werkt in het team Extreemrechtse groepen van VAJA Bremen. Kenmerkend voor de aanpak van VAJA Bremen is het opzoeken en aanspreken van jongeren(groepen) op straat om te voorkomen dat hun extreemrechts activistisch gedrag doorslaat naar extreemrechts extremistisch gedrag.

Deze handreiking biedt praktische tips en handvatten om aan de slag te gaan.

- In **hoofdstuk 1** staan de verschillen tussen deradicalisering en disengagement beschreven, alsmede de achtergronden van radicalisering en deradicalisering. Rondom deradicalisering kijken we vervolgens nader naar motieven, strategieën en hulpmiddelen.
- **Hoofdstuk 2** behandelt de randvoorwaarden bij de begeleiding van deradicaliserings- en disengagementprocessen en beschrijft de verschillende fasen in deze processen.
- In **hoofdstuk 3** hebben we het over gesprekstechnieken en de relatie tussen deelnemer en begeleider.
- De **bijlagen** bevatten definities, concrete instrumenten en achtergrondinformatie.

Deze handreiking is onderdeel van de Toolbox Extremisme van de NCTV. Voor verdere verdieping in radicalisering en/of extreemrechts zijn de volgende trainingen en producten interessant:

- *Basistraining over polarisatie en radicalisering*
Deze deskundigheidsbevorderingstraining zorgt voor kennis en bewustwording bij eerstelijnsprofessionals met betrekking tot de fenomenen polarisatie en radicalisering. Het is een praktische, interactieve training die zich richt op inzicht in het proces van radicalisering, herkenning en duiding van signalen en delen van informatie met (netwerk)partners.
- *Verdiepingsmodule over extreemrechts activisme, extremisme en terrorisme*
Dit is een eendaagse specialistische training voor eerstelijnsprofessionals die reeds hebben deelgenomen aan de polarisatie- en radicalisering- en/of PGE-training. Voor professionals die op zoek zijn naar kennisverdieping en hun handelingsbekwaamheid met betrekking tot extreemrechts extremisme en terrorisme willen versterken.
- *E-learning 'Radicaal of puberaal'*
De interactieve module Chantal over extreemrechtse radicalisering biedt docenten, jongerenwerkers, politie en andere eerstelijnsprofessionals kennis en bewustwording over het proces van extreemrechtse radicalisering.
- *E-learning 'Privacy'*
Is bestemd voor docenten, jongerenwerkers, politie en andere eerstelijnsprofessionals en legt in het kort de juridische regels uit van privacy, geheimhouding en vertrouwelijkheid.

1 Deradicalisering en disengagement

1.1. Inleiding

In dit hoofdstuk vind je informatie over deradicalisering en disengagement. Wat verstaan we eronder en wat zijn de verschillen tussen de twee begrippen? Vervolgens wordt dieper ingegaan op de achtergronden waarom mensen en groepen radicaliseren en deradicaliseren. Daarbij komen ook de vragen aan de orde of deradicaliseren alleen onder begeleiding kan plaats vinden en wat de rol van familie en anderen kan zijn bij deradicaliseringstrajecten.

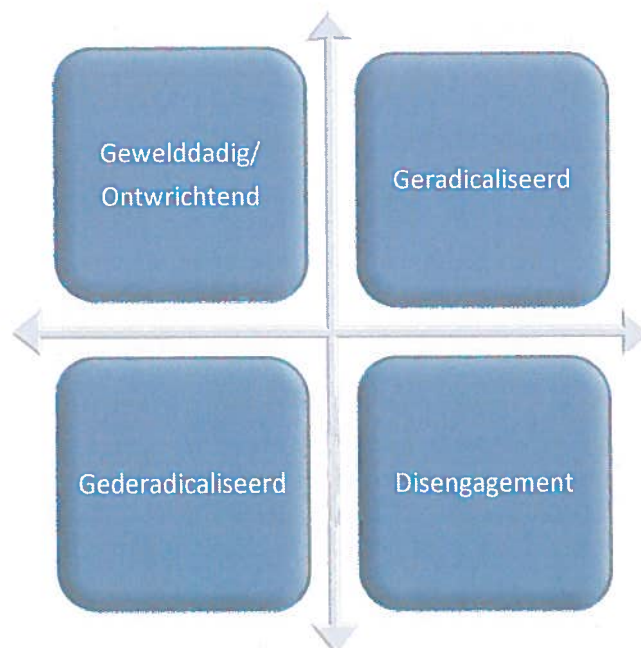
1.2. Het verschil tussen deradicalisering en disengagement

In het alledaagse spraakgebruik dient de term deradicaliseren vaak als aanduiding van alle aanpakken voor geradicaliseerde mensen. Voor betrokkenen bij het begeleidingsproces hebben we echter een preciezere omschrijving nodig.

Iemand die extreemrechts geradicaliseerd is heeft extreemrechtse denkbeelden en verbindt hieraan gedrag. Het is belangrijk om onderscheid te maken tussen de cognitieve aspecten (denken) en de gedragsaspecten (doen). Het is mogelijk om van denkbeelden te veranderen zonder gedrag aan te passen en omgekeerd.

- Bij cognitieve en gedragsveranderingen hebben we het over deradicalisering
- Bij louter gedragsverandering spreken we van disengagement.

In geval van disengagement - in het Nederlands uittreden of ontkoppelen - kan het individu nog wel extreme gedachten hebben, maar is het extremistisch bestaan voorbij. Bij de begeleiding van een geradicaliseerd persoon moet de doelstelling duidelijk zijn: is het voldoende om het extreemrechtse gedrag te stoppen of gaat het ook om iemands overtuiging?

Hoewel veel methoden streven naar deradicalisering, is ook disengagement succesvol. Immers, het neemt de maatschappelijke schade en de gevaren voor de samenleving weg. Daarnaast biedt de gedragsverandering voor de betrokkene weer kansen om een maatschappelijk bestaan op te bouwen.

Disengagement kun je ook zien als een opmaat naar deradicalisering. Mensen stappen uit hun radicale milieu en krijgen de kans om een nieuw bestaan in een veranderde omgeving op te bouwen. Werken aan en met de omgeving van mensen (familie, leeftijdgenoten, school en werk) om hun gedrag en later de denkbeelden te veranderen noemen we wel een sociaalecologische aanpak. Hieraan ligt het volgende denkpatroon ten grondslag¹:

Veel van de succesvolle deradicaliseringsmethoden voor extreemrechts zijn *sociaalecologische interventies*. Daarbij ligt de focus dus niet alleen (of soms zelfs bijna niet) op het extreemrechtse gedachtengoed, maar juist op alle aspecten van het leven. Kanttekening is dat deze methoden beter lijken te werken voor jongere meelopers en minder voor hardcore radicalen.

1.3. Achtergronden van radicalisering en deradicalisering

Radicalisering

Hoe kan het dat mensen radicaliseren? Wat ligt daaraan ten grondslag? De meeste theorieën die hierover zijn beschreven, zowel specifiek voor extreemrechts als voor radicalisering in het algemeen, komen in grote lijnen neer op het volgende:

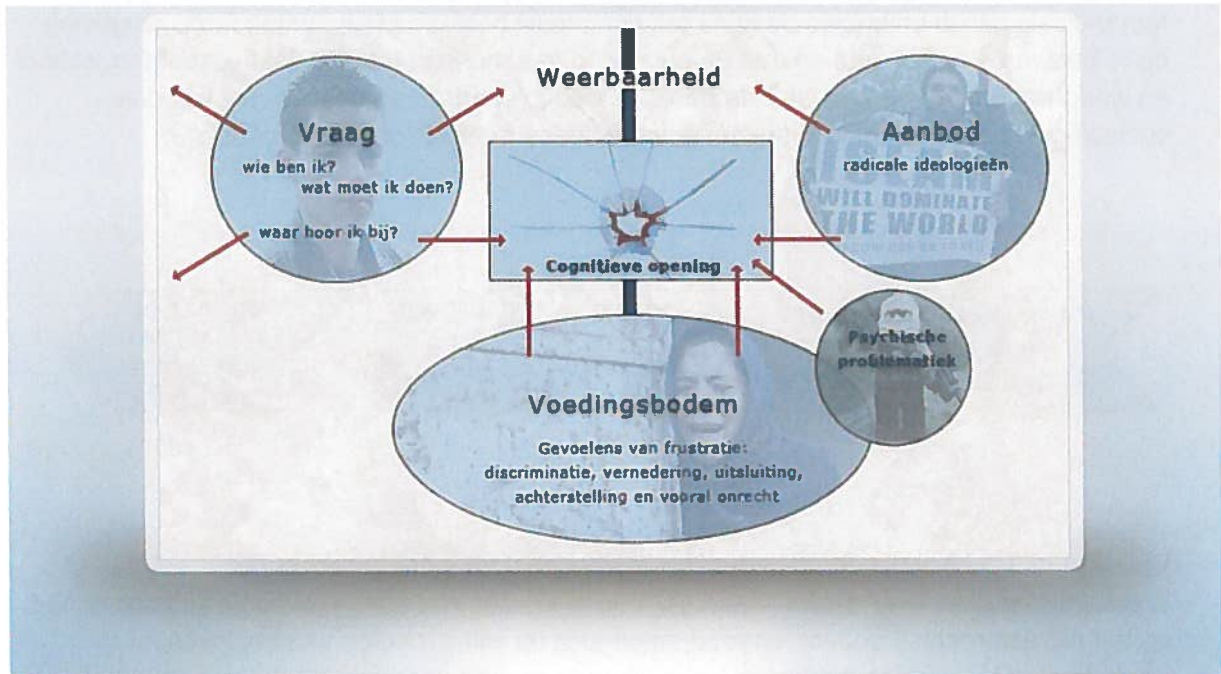
1. Er is sprake van een vraag-aanbodmodel.
2. Vragers zijn degenen die in de ideologie een oplossing zoekt en vindt. De vraag wordt ingegeven door psychologische/individuele of sociologische/externe factoren.
3. Aanbod is de ideologie, de organisatie, het leiderschap en het imago dat de ideologie oproept. Aanbieders zijn radicale groepen.

Vraag

Kijkend naar de vraagkant geeft onderstaand schema een beeld van de psychologische factoren. Bij *voedingsbodem* staan diverse gevoelens van frustratie genoemd die – zeker als een persoon al wat kwetsbaar is – openingen bieden voor een radicale ideologie. Uit die frustratie ontstaat een behoefte om op een bepaald gevoel van onrecht of bedreiging te reageren. En een behoefte aan nieuwe binding en zingeving. We spreken in dit verband ook wel van een identiteitsmotief. Voorbeelden van grieven of frustratie bij extreemrechtse

¹ V. Lub, Polarisation, radicalisation and social policy: evaluating the theories of change (In: Evidence & Policy. Vol 9, no 2 2013), 167-170.

radicalisering zijn het gevoel te zijn benadeeld, een negatieve ervaring met een andere etnische of religieuze groep of een op basis van de media ontstaan beeld van een bevolkingsgroep. Het gevoel van bedreiging van de eigen groep werkt heel sterk. Daaruit groeit een soort verplichting om op te staan, verantwoordelijkheid te nemen en in verzet te komen.

Bij sociologische/externe factoren kunnen we denken aan *groepsidentificatie*. Door zich bij een groep aan te sluiten, kunnen frustraties die eerst individueel werden beleefd een band geven met gelijkgestemden. Het anti-islam discours in extreemrechtse kringen in veel Europese landen is vaak gebaseerd op een verschil tussen 'wij en zij'. Dit ideologische frame kan radicaliseren. Een andere factor is het gevoel vervreemd te zijn van de rest van de samenleving (klas, familie, instituties). Een extreemrechtse groep kan dit gevoel wegnemen door mensen een plek te bieden waar ze er bij horen.

Er liggen diverse risicofactoren ten grondslag aan zowel de individuele als de externe factoren, zoals:

- Destructief gedrag (onder meer drugsgebruik en criminaliteit);
- Omstandigheden waarin jongeren opgroeien (sociaaleconomisch en gezin);
- Beperkte betrokkenheid bij en de onveiligheidsgevoelens op school

Deze risicofactoren verhogen de kans op aansluiting bij een radicale groep slechts, ze leiden daar niet automatisch toe. Niet iedereen die toetreedt staat bloot aan deze risicofactoren. Zo hoeven extreemrechtse radicalen niet uit de armste milieus te komen. Uit Duits onderzoek blijkt dat ook veel jongeren uit hardwerkende gezinnen komen, waar handen uit de mouwen en presteren de moraal is². De discrepantie tussen deze meegekregen normen en waarden en de eigen resultaten is in dit geval te overbruggen door een externe zondebok te zoeken. Ook bij de zogenaamde 'straight edge' aanhangers (onder meer binnen Blood & Honour) gaat de relatie tussen risicofactoren en

² Rat für Kriminalitätsverhütung in Schleswig-Holstein, 'Rechte Sprüche in der Klasse' (2012).

radicaal gedrag niet per se op. Zij volgen strenge leefregels op het gebied van alcohol- en drugsgebruik en seksuele contacten buiten huwelijk of relatie. Een deel van de 'straight edge' groep leefde deze regels ook al na vóór toetreding tot de radicale groep, een andere deel heeft zich ertoe 'bekeerd'.

Aanbod

Bij het aanbod gaat het vooral over de ideologie, een visie op de bestaande orde in de vorm van een wereldbeeld, een beeld van de gewenste toekomst en de manier om deze toekomst te bereiken. Dat wereldbeeld geeft een geloofwaardige verklaring voor ervaren onrecht en bedreiging en buigt grieven om in een wij-gevoel en de noodzaak om verantwoordelijkheid te nemen voor de eigen groep. Daarvoor is ook een duidelijke 'zij' nodig die het zo ver hebben laten komen. Zo ontstaan 'morele verontwaardiging' en oppositioneel bewustzijn, cruciaal voor collectieve actie. De gewenste toekomst is een ideale wereld (utopie) die blinkend afsteekt tegenover de huidige. De manier om de utopie te bereiken is de beweging zelf. De leden maken het verschil.

Een extreemrechtse groep kan leden het gevoel geven 'er bij te horen', een plek van waardering bieden. De groep speelt bij de rekrutering op deze gevoelens in. Een deel van de leden van extremistische groepen radicaliseert dan ook pas na toetreding. Uiteraard sluit niet iedereen onwetend aan. Organisaties bieden ook de kans om gelijkgezinden te ontmoeten.

Leiderschap trekt mensen aan die met vragen of onzekerheden zitten. Charismatisch leiderschap is een bindende factor voor een extreemrechtse groep. Leden kunnen zich optrekken aan de aanvoeders. Hiërarchie, verschil tussen leiders en meelopers of tussen oude garde en nieuwelingen, speelt in veel groepen een grote rol en geeft duidelijkheid.

Kwetsbaarheid

In het Verenigd Koninkrijk gebruikt de landelijke overheid het Channel Program, om personen die vatbaar zijn voor radicalisering te kunnen beoordelen en bespreken. Het programma onderkent 22 factoren die mensen vatbaar maken voor radicale stromingen en heeft ze anders geordend. Daarbij wordt onderscheid gemaakt tussen waar mensen gevoelig voor zijn (betrokkenheid/vatbaarheid), wat ze willen (intenties/bedoelingen) en wat ze kunnen (vermogen).

- **Betrokkenheid / vatbaarheid**

De 13 factoren die het schema van het Channel Program noemt zijn stuk voor stuk omstandigheden of eigenschappen die mensen vatbaar maken voor extremistische ideologieën (de propaganda of rekruteerders).

Als er bezorgdheid bestaat of iemand wellicht radicaliseert (uit zichzelf of door anderen daartoe aangezet), dan tonen de factoren voor betrokkenheid of vatbaarheid het risico. De factoren gelden op het niveau van een individu, maar ze kunnen ook op het niveau van een groep spelen.

- **Intenties of bedoelingen**

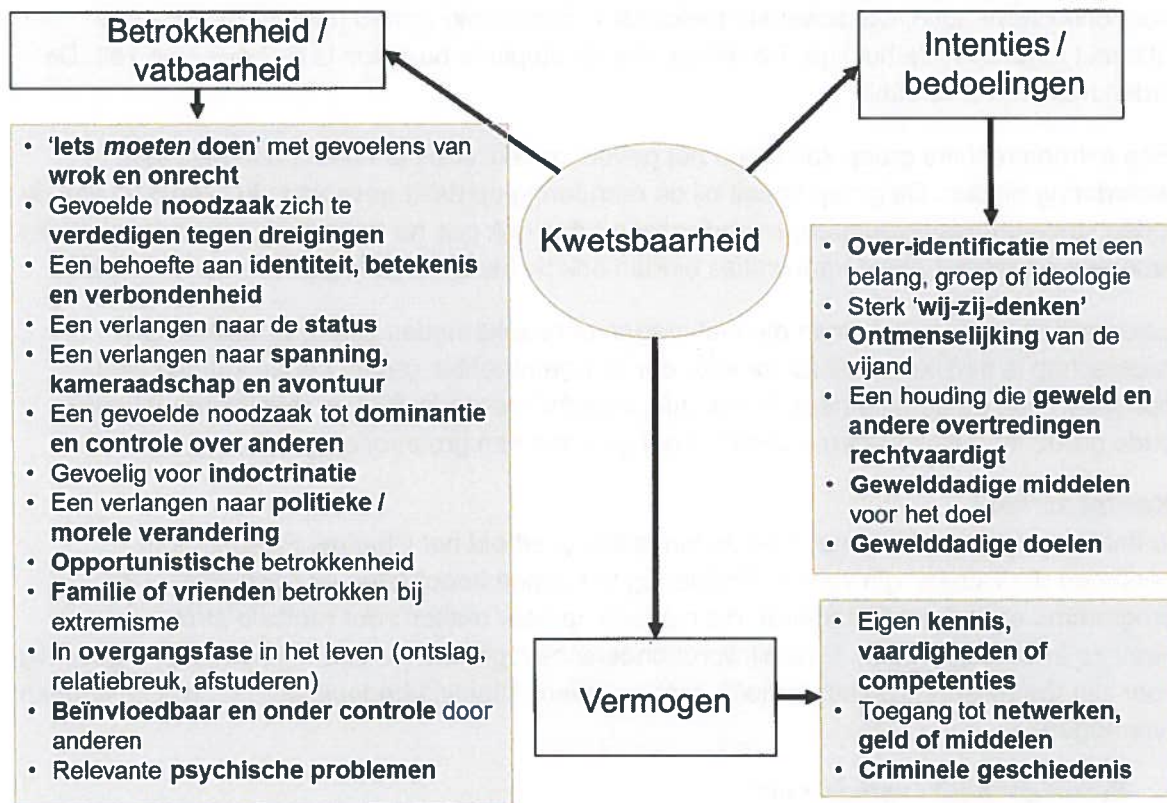
Dit blokje met 6 factoren helpt om een extremistisch aanbod te kunnen herkennen. Extremistische propaganda en rekruteerders appelleren aan deze factoren. Tegelijkertijd zijn individuen die één of meer van deze intenties delen zeer vatbaar en zitten mogelijk zelfs al in een proces van radicalisering.

- **Vermogen**

Deze laatste 3 factoren kunnen iemand zeer interessant maken om te werven. Mensen die toegang hebben tot bepaalde informatie, plekken of middelen (wapens, chemicaliën) lopen daardoor een verhoogd risico en zijn dus eerder vatbaar dan iemand die daar niet op scoort.

Als iemand beseft te beschikken over bepaalde vaardigheden of andere 'bronnen' dan kan dat zelfs bijdragen tot zelfradicalisering, in de wetenschap iets te kunnen doen. De eigen mogelijkheden worden wellicht positiever ingeschat. Dat kan hebben meegespeeld bij een aantal veteranen dat als eenling tot extremistisch geweld is overgegaan.

De 3 factoren gelden tevens als een sterke risicofactor als iemand dreigt te worden geradicaliseerd of gerekruteerd.

Typering geradicaliseerde personen

De achtergronden van radicaliseren verschillen, zoals we hierboven hebben gezien van persoon tot persoon. Het is wel mogelijk een aantal patronen onderscheiden hoe mensen in extreemrechtse kringen verzeild zijn geraakt. Annette Linden en Bert Klandermans komen tot een vierdeling:³

1. **Revolutionairen:** de groep is een middel om een om de wereld te veranderen en andere strijders te ontmoeten. Ze zouden zonder gelijkgestemden doorgaan.
2. **Zwervers:** zoeken naar ideologisch gelijkgestemden. Ze zoeken een ideologisch thuis dat gemakkelijk wordt verwisseld als succes of erkenning uitblijft.

³ Linden, A. en Klandermans, B, Revolutionaries, Wanderers, Converts, and Compliant: Life Histories of Extreme Right Activists (in: *Journal of Contemporary Ethnography* 2007, 36,84).

3. Bekeerlingen: gevoelens van onrechtvaardigheid en woede zijn grotere drijfveren dan ideologie. Ze zijn op zoek naar lotgenoten die ook tegen onrecht willen vechten.
4. Meelopers: sluiten zich aan vanwege persoonlijke banden en vriendschap. Ze identificeren zich meer met de groep dan met de ideologie.

Deradicalisering

Motieven voor deradicalisering

Bij deradicalisering zijn deels dezelfde factoren in het spel als bij radicalisering. Aanbod en vraag, het gebodene en het gewenste, beginnen te schuren, uiteen te lopen. De persoonlijke voordelen wegen niet meer op tegen de ondervonden nadelen. Hieronder bekijken wij waar het gaat schuren tussen vraag- en aanbodzijde.

Vraag

Persoonlijke frustraties en grieven vormen zoals gezegd een voedingsbodem voor radicalisering en toetreden tot een groep. Dat geldt ook voor het uittreden uit een groep. Het gevoel van onvoldoende waardering en een gebrek aan loyaliteit en kameraadschap verlagen de binding en laten twijfels toe. Dit kan een reden zijn om uit te treden, maar hoeft niet tot deradicalisering te leiden. Het kan ook een zoektocht naar een nieuwe radicale groep of ideologie inluiden.

Op individueel vlak kan er een verzadigingspunt optreden. Vaak hangt dit samen met de leeftijd. Veel extreemrechtse organisaties trekken jongeren aan die na verloop van tijd vertrekken, omdat zij in een volgende levensfase komen (het zogeheten *ageing out*). Extreemrechts-extremisme vormt voor velen een tijdelijke periode in hun leven. Als jongvolwassene groeit het besef dat het bestaan in de radicale groep een normaal bestaan in de maatschappij in de weg staat. Het verlangen naar werk, woning en gezin neemt toe. Dit gevoel kan van buitenaf versterkt worden. Bijvoorbeeld wanneer een vriendin geen genoegen (meer) neemt met de radicale levensstijl van haar partner, of als de aard van de groep langzaam verandert doordat een nieuwe generatie zich aandient en de huidige langzaam verdwijnt.

Een ander aspect is het verlangen naar rust. De behoefte aan actie neemt af. Lid zijn van een organisatie die niet-democratische middelen gebruikt en constant provocerend gedrag vertoont richting andere delen van de samenleving levert stress op.

Aanbod

Een ideologie faalt voor de persoon die er in gelooft als:

- de beschrijving van de huidige wereld niet meer klopt;
- het geloof in de na te streven wereld is verdwenen;
- de weg naar deze na te streven wereld niet langer wenselijk is.

Het falen van ideologie kan zowel een groepservaring zijn als een individuele beleving. Vaak verandert niet zozeer de ideologie, maar de manier waarop een aanhanger er naar kijkt. Het gaat met andere woorden om falen in de ogen van de aanhanger(s).

Binnen een groep rijst vaak twijfel over de weg naar de goede samenleving als zij – al dan niet opzettelijk – weer een stap verder gaan in hun radicaal gedrag. Slachtoffers aan de eigen of andere zijde leiden tot heroverwegingen.

Op 26 januari 2001 wordt in Noorwegen de 15-jarige Noors-Afrikaanse jongen Benjamin Hermansen doodgeschoot door enkele neonazi's van de 'Boot Boys'. De aanval op Hermansen, die al bekendheid heeft als actievoerder tegen racisme, wordt beschouwd als de eerste moord met racistische motieven in Noorwegen. De publieke verontwaardiging is groot. In de daarop volgende maanden blijkt de moord en de massale afwijzing voor veel mensen in extreemrechtse kringen in Noorwegen redenen om uit te treden.

Er kan ook twijfel ontstaan over de vraag of de inzet voor de gewenste samenleving wel effectief is. Of vrees dat zij bij het uiteindelijk bereiken van de gewenste samenleving onvoldoende beloond worden en ook daar outcasts blijven. Een falende ideologie leidt niet per se tot deradicalisering, aanhangers kunnen er ook juist door overstappen naar een nieuw en soms zelfs radicaler wereldbeeld.

Een falende organisatie wekt teleurstelling op bij leden van de groep. Toetreders hebben hoge verwachtingen van de radicale groep en kiezen er bewust of onbewust voor om contacten met de rest van de samenleving af te snijden. Dit vergroot de kans op desillusies over groepsdynamiek en activiteiten van de beweging, zelfs als de organisatie een goed geoliede machine is. De praktijk van extreemrechts extremisme in Nederland is er een van versnippering en veelal kort bestaande groepen zonder veel stroomlijning in de organisatie.

Door falend leiderschap missen aanhangers iemand om tegenop te zien. Leaders kunnen van hun voetstuk vallen door zelf niet te doen wat de interne regels voorschrijven, door volgers niet te geven wat hen beloofd is of doordat ze extern hun glans hebben verloren.

Drempels tegen uittreding

Uit een radicale groep stappen is geen eenvoudige keuze. Tegenover de argumenten om weg te gaan bestaan ook drempels. Hieronder volgt een *opsomming van belemmeringen* die een rol kunnen spelen. Of de ervaren belemmeringen objectief juist zijn doet er niet toe, maar mensen die twijfelen over het verlaten van de groep kunnen ze in hun overwegingen betrekken.

- *Positieve ervaringen in de extreemrechtse groep.* Bijvoorbeeld vriendschap en spanning.
- *Sociale afhankelijkheid.* De groep is bepalend geweest voor het sociale leven van de geradicaliseerde persoon. Meestal zijn er weinig contacten buiten deze kring. Hoewel de teleurstelling in de groep groot kan zijn, is het vaak wel het enige sociale netwerk waarover betrokkenen beschikken.
- *Psychische afhankelijkheid.* De grens tussen de ideologie van de groep en die van het individu is nagenoeg verdwenen in de geradicaliseerde fase. Onthechting is moeilijk. Vaak speelt hierbij cognitieve dissonantie een rol: open staan voor nieuwe feiten of opvattingen en tegelijkertijd nog vasthouden aan het gedachtengoed van de extreemrechtse groep.
- *Hoogte van de gemaakte kosten.* De prijs voor het leven als extreemrechtse extremist is hoog (afstand nemen van oorspronkelijke omgeving, strafblad, perifeer bestaan in samenleving). De baten die daarvoor terugkomen beperken zich tot de groep. Uittreden betekent dat alle kosten in één keer teniet worden gedaan.
- *Angst voor negatieve reacties vanuit de groep.* Bijvoorbeeld afwijzing, lastig vallen, bedreiging en geweld. In de Nederlandse extreemrechtse groepen zijn geen zware

vormen van represailles bekend tegen uittreders. Veelal blijft het bij uitsluiting. Dat neemt niet weg dat de angst wel kan bestaan.

- *De status van geradicaliseerde personen hangt sterk samen met de groep waarin zij verkeren.* Dat geldt voor zowel de positieve erkenning binnen de groep als de negatieve erkenning (angst/haat) daarbuiten.
- *Verlies van bescherming en het verkrijgen van een marginale en geïsoleerde positie na uittreding.* De groep is het afschrikmiddel om tegenstanders (antiracistische bewegingen, migrantengroepen en links-extremisten) op afstand te houden. Deze verzekering valt weg na uittreding.

Drempels zijn onder meer te overwinnen door een discrepantie tussen wat de leiders prediken en wat ze doen, door een doorbraak in het isolement met de 'normale' samenleving of door een afname van de psychische en sociale onafhankelijkheid. Soms is er ook winst te boeken door een fout, te problematisch beeld van drempels terug te brengen tot realistische proporties. Zulke ervaringen kunnen het verschil maken bij de afweging tussen verlies en winst bij uittreding. Andere drempelverlagende factoren zijn banden met de familie, terugkeer naar school, ontdekken van andere invalshoeken. De drempels zijn deels subjectief, en deels ook beïnvloedbaar.

Zelfderadicalisering?

Deradicalisering en disengagement kunnen ook spontaan slagen, dat wil zeggen zonder (professionele) hulp van buitenaf. Om diverse redenen is begeleiding hierbij echter raadzaam:

- Tegenover de wil om uit te treden uit een extreemrechtse organisatie staan de bezwaren die aan stoppen kleven. De extreemrechtse groep biedt geen gelegenheid om dit onderwerp ter sprake te brengen. Bij het maken van afwegingen kan een gesprekspartner van buitenaf helpen, maar niet iedereen kent mensen buiten de radicale groep die te vertrouwen zijn.
- Geradicaliseerde personen die in een extreemrechts milieu hebben gefungeerd beschikken vaak over een slecht netwerk in de reguliere samenleving. Ook hebben zij weinig kennis van de bestaande regels en voorzieningen. Frustratie ligt op de loer wanneer de eerste pogingen mislukken om zelf het leven op orde te krijgen.
- Uittreding uit het extreemrechtse milieu moet niet leiden tot toetreding tot andere onwenselijke maatschappelijke groepen zoals motorbendes (zowel in Duitsland als in Zweden zijn individuele personen en hele groepen hiernaar overgestapt) of criminele organisaties.

Gedwongen of vrijwillig?

Kunnen we iemand dwingen om te deradicaliseren? Want het lukt natuurlijk niet om mensen te dwingen anders te denken. John Horgan, directeur van *International Center for the Study of Terrorism* van de Pennsylvania State University, stelt dat gedwongen disengagement wel mogelijk is. Hij onderscheidt daarbij twee vormen:

1. Vanuit de radicale kring: de groep (of de leider van de groep) besluit dat iemand niet langer deel mag uitmaken of de groep besluit zichzelf op te heffen.
2. Van buiten de geradicaliseerde kring: de extremistische groep waar de persoon lid van is wordt opgerold.

Een combinatie van beide vormen is ook mogelijk. Indien bijvoorbeeld de kopstukken van een groep voor langere tijd achter de tralies gaan, kan het voorkomen dat de achterblijvers de groep opheffen. Als een persoon een rotsvaste overtuiging houdt en/of het extreemrechtse leven nog steeds aantrekkelijk vindt, leiden bovenstaande vormen van gedwongen uittreden mogelijk tot het zoeken naar een nieuw onderdak. De gebeurtenis kan echter ook mensen aan het denken zetten of eerdere twijfels bevestigen. In dat geval kan motivatie voor deradicalisering ontstaan.

Sommige buitenlandse programma's (ondermeer in Groot-Brittannië, Zweden en Duitsland) werken geheel of gedeeltelijk met mensen die zich zelf melden voor een deradicaliseringstraject. Exit Duitsland werft via oproepen in mediacampagnes een gedeelte van de mensen die willen deradicaliseren. Een andere manier van werven is door aanhangers te wijzen op de mogelijkheden tot begeleid deradicaliseren, of hen – nog een stap actiever – te motiveren om te deradicaliseren. Deze outreachende benadering is onder andere gebruikt in Winschoten, waar jongeren van een Blood & Honour groep actief zijn benaderd om tot deradicalisering over te gaan.

Groepsgewijs of individueel

Deradicalisering is in hoge mate een individueel proces. Uiteindelijk gaat het om de persoon zelf die afstand doet van gedrag en denkbeelden. Dat betekent niet per se dat alle stappen in het deradicaliseringsproces een individuele aanpak vragen. 'Reguliere trajecten', zoals toeleiding naar werk, bieden juist kansen om met nieuwe mensen in aanraking te komen. In sommige projecten in het buitenland vinden er ook groepssessies plaats om ervaringen uit te wisselen of om bijvoorbeeld aan kennisoverdracht te doen. Zo biedt een Duits deradicaliseringsprogramma in gevangenislessen over democratie aan. In de Nederlandse situatie ligt groepsgewijs werken wat ingewikkelder. De meeste lokale trajecten richten zich op één groep waarvan de mensen elkaar kennen. Als het de bedoeling is om mensen uit hun extreemrechtse milieu te krijgen, is het risicovol om hen steeds weer met elkaar in contact te laten komen. Groepsgewijs benaderen kan wel een startpunt zijn om mensen te leren kennen en te benaderen, en vervolgens te motiveren om niet verder te radicaliseren of zelfs te deradicaliseren.

Strategieën om de groep te verlaten

Er zijn verschillende manieren om, al dan niet onder begeleiding, een extreemrechtse groep te verlaten:

- Contact laten verwateren. Geleidelijk aan steeds minder meedoen en zodoende langzaam en discreet de groep verlaten en uiteindelijk breken met de groep en de ideologie.
- Geleidelijk afstand nemen van de ideologie en de activiteiten van de groep, maar wel de sociale contacten behouden.
- Een time-out forceren of krijgen door tijdelijk verblijf elders (voor studie, werk of gevangenisstraf) en zelf geen contact te zoeken.
- De groep verlaten, maar blijven vasthouden aan de ideologie.
- Heldere en openbare breuk door afstand te nemen van de ideologie.⁴

⁴ N. Odén, The way out. A handbook for understanding and responding to extreme movements (2009)12.

Bovenstaande strategieën kunnen bewuste keuzes zijn. Maar het is ook mogelijk dat iemand onbewust een terugtrekkende beweging aan het maken is. Als begeleider van een deradicaliseringsproces is het van belang om:

- In iedere fase te weten waar iemand staat bij het verlaten van de groep.
- Te weten welk beeld deelnemers hebben bij de relatie tot de radicale groep. Zitten ze vaster aan het milieu dan ze denken, of is de afstand juist al groter?
- Bespreekbaar te maken hoe de breuk met de groep gaat plaatsvinden en stil te staan bij de voor- en nadelen die daaraan verbonden zijn.

Ouders, families, partners en derden

Door te kiezen voor een sociaalecologische aanpak om tot deradicalisering te komen is het belangrijk om te kijken wie er een positieve rol kunnen spelen tijdens het deradicaliseringsproces en daarna. Noorwegen kent een model van oudernetwerken die ouders ondersteunen om hun kinderen uit extreemrechtse groepen te krijgen. Ouders voelen zich vaak in eerste instantie hulpeloos en verward. Zij kunnen ervaringen en gevoelens delen in de oudergroepen, onder leiding van een gespreksleider. Maar ook heel praktische zaken komen ter sprake, zoals regels met betrekking tot kleding, muziek en vrijetijdsactiviteiten. De oudergroepen proberen ouders ertoe te bewegen toch vooral het contact met hun kind niet te verbreken. Gebeurt dat wel, dan zoeken jongeren in de regel genegenheid in de extreemrechtse groep.⁵

Niet alle ouders kunnen een positieve rol vervullen. Dat is ten eerste het geval wanneer ouders een deel van de wereldbeelden van hun kinderen delen of er niet afwijzend tegenover staan. Daarnaast kunnen ouders ook incompetent zijn. Onderzoek van Bjørge, Carlsson en Haaland uit 2001 naar een extreemrechtse groep in Kristiansand toonde aan dat de actiefste leden sterk verwaarloosd waren door hun familie. Vaak hadden ouders verslavingsproblemen en aanzienlijke psychische klachten, of waren ze al overleden. Ouders zijn dus niet altijd de ideale springplank naar de samenleving.⁶

Ook binnen andere deradicaliseringsprogramma's spelen ouders, familie en partners een rol. Het Duitse programma "Verantwoordelijkheid nemen – Afscheid van haat en geweld" werkt met naasten van deelnemers vanaf het moment dat mensen nog in de gevangenis zitten tot een jaar na vrijlating, wanneer de begeleiding stopt.⁷ De doelstelling hiervan is tweeledig. Ten eerste krijgt de familie op deze manier handvatten aangereikt hoe zij na vrijlating om moeten gaan met de gederadicaliseerde persoon. Ten tweede krijgen medewerkers van het programma een indruk van de sociale situatie waarin de persoon na vrijlating terecht komt. Dit is vaak geen ideale wereld. De familie of de bredere sociale omgeving kent vaak risicofactoren. De professionals proberen deelnemers aan het programma daar zo goed mogelijk op voor te bereiden.⁸

Een andere groep die een rol bij deradicalisering kan spelen, is wat in de literatuur 'derden' heet. Dat kan in principe iedereen zijn (bijvoorbeeld een leraar of een sportcoach) waarbij geldt dat deze persoon:

⁵R. Melzer & S. Serafin, Rechts-extremismus in Europa (2013) 350.

⁶Idem, 150-151

⁷T. Mücke, Was rechts-extremistisch gefährdete Jugendliche zur Deradikalisierung brauchen (in: Forum Kriminalprävention 4/2012, 27-29).

⁸ISD, Policy Briefing. De-radicalisation and Disengagement, 14.

- een vertrouwensband heeft met de persoon die in het deradicaliseringsprogramma zit;
- geen banden heeft met extreemrechts of een andere radicale stroming;
- geen criminele achtergrond heeft;
- positief wil en kan bijdragen aan de nieuwe sociale omgeving van de deradicaliserende persoon.

De deelnemer aan het programma kan zelf waardevolle 'derden' aangedragen. Als begeleider ga je vervolgens het gesprek aan, desgewenst samen met de deelnemer, over wat de rol van de 'derde' wordt.

2 Begeleiden van een disengagement- of deradicaliseringsproces

2.1. Inleiding

In dit hoofdstuk bieden wij handvatten om een disengagement- of deradicaliseringsproces te begeleiden. Daarbij maken we de volgende driedeling:

1. Randvoorwaarden voor begeleiding van een disengagement- of deradicaliseringsproces. Met aandacht voor de manieren voor professionals om een geradicaliseerd persoon uit een extreemrechtse groep te begeleiden, het netwerk rondom het traject en het draagvlak voor het traject.
2. Fasen van deradicalisering en disengagement.
3. Het verloop van het deradicaliseringsproces. Aan de hand van een 6-fasenmodel beschrijven we de acties en processen.

In dit hoofdstuk wordt omwille van de leesbaarheid gekozen om niet steeds deradicalisering en disengagement te noemen maar dit in te korten tot *deradicalisering*. De processen die je doorloopt met de deelnemer en de inzet van jou als professional zijn nagenoeg gelijk. Waar voor dit hoofdstuk relevante verschillen zijn tussen disengagement en deradicalisering wordt dit nadrukkelijk vermeld.

2.2. Randvoorwaarden

Sterke professionals

Goede, ervaren professionals zijn onontbeerlijk bij de begeleiding van deradicaliseringsprocessen. Die professionals moeten:

- In staat zijn om een vertrouwensband met een deelnemer op te bouwen;
- Beschikken over gedegen kennis van hun eigen vakterrein;
- Voldoende basale kennis hebben van andere disciplines die nodig zijn voor het deradicaliseringsproces (bijvoorbeeld onderwijs of schuldhulpverlening) om een goede gesprekspartner te zijn voor andere professionals *en* de deelnemer zelf;
- De sociale kaart van het werkgebied kennen en over een goed netwerk beschikken;
- Over kennis beschikken van radicalisering, deradicalisering en het extreemrechtse milieu.

De volgende vraag die een professional zich moet stellen: Zie ik mezelf iemand begeleiden bij een deradicaliseringsproces? Weet ik eigenlijk wel wat dat met zich meebrengt? Er bestaan verschillende valkuilen:

- Het lukt niet om respect op te brengen voor de extreemrechtse doelgroep. Vergelijkbaar is de situatie bij een individuele casus, als de gepleegde daden bijvoorbeeld zulke grote weerzin opwekken dat het niet meer lukt om het gesprek op een professionele manier aan te gaan. In dat geval is het beter om te kijken of er een collega is die de begeleiding van de deelnemer over kan nemen.
- Makkelijk te provoceren met extreemrechtse uitingen. Zoiets kan de begeleiding minder effectief maken.

- Onderschatting van de impact die deradicalisering op een persoon heeft. Naast de ingrijpende, positieve gesprekken kunnen deelnemers zich (tijdelijk) ook tegen hun begeleider keren. Die krijgen dan de frustraties of teleurstellingen tijdens het zware proces voor hun kiezen.
- Onderschatting van de benodigde tijd. Door de aard van de gesprekken is een goede voorbereiding altijd vereist. Ook duurt het deradicaliseringsproces lang en hebben deelnemers tijdens de meest hectische fasen een begeleider nodig die goed en vrijwel permanent bereikbaar is.

De begeleiding van een deradicaliseringsproces vraagt om enige zelfreflectie. Bij geplande gesprekken met iemand die (grotendeels) vanuit een extreemrechts gedachtengoed redeneert, is het raadzaam om vooraf te bedenken wat een passende reactie is op de vragen en onderwerpen die aan de orde kunnen komen. De kans op provocerende opmerkingen is groot, of vergoelijking door zaken te vergelijken met breed geaccepteerd gedrag. Begeleiders lopen hierdoor het risico uit hun professionele rol te vallen en in ongecontroleerde emoties te schieten. Een goede voorbereiding verkleint die kans.

Voorbeelden van dilemma's of vragen om te gebruiken voor zelfreflectie⁹:

- Wat betekent Nederlander zijn voor mezelf?
- Hoe reageer ik als anderen mij negatief aanspreken over Nederland?
- Iedereen is toch nationalistisch? Kijk maar naar alle vlaggen en versieringen met een EK of WK voetbal.
- Wat betekent het begrip vaderland voor mij?
- Maak ik me zorgen over de ontwikkelingen die door extreemrechts tot probleem worden gemaakt zoals het groter worden van de islam in Nederland?
- Wekken andere culturen bij mij nieuwsgierigheid op of juist onzekerheid?

Formers

Een aantal deradicaliseringsprogramma's maakt gebruik van zogenaamde *formers*, mensen met een extreemrechtse geradicaliseerde achtergrond. Formers kennen de wereld waarin de geradicaliseerde zich bevindt en weten uit de eerste hand wat het betekent om te deradicaliseren.

⁹ Vragen gebaseerd op: Rat für Kriminalitätsverhütung in Schleswig-Holstein, 'Rechte Sprüche in der Klasse' Kiel 2012.

De inzet van formers binnen deradicaliseringsprogramma 's verschilt. In sommige gevallen verzorgen zij de daadwerkelijke begeleiding van deradicalisering. Exit Zweden werkt al sinds het begin met formers. De bedoeling is om daarmee laagdrempeligheid te creëren, doordat uittreders zich kunnen melden bij mensen die hen begrijpen, hun situatie kennen en hun taal spreken. Bij andere programma's, zoals VAJA Bremen, liggen er contacten met mensen die gederadicaliseerd zijn. Wanneer jongeren aangeven graag met hen te willen praten, wordt dat georganiseerd.

Ervaringsdeskundigheid heeft dus veel waardevolle kanten voor een begeleider. Toch betekent die eigen deradicalisering en de gedrevenheid om andere mensen te overtuigen nog niet meteen dat iemand klaar is om deradicalisering en/of disengagement te begeleiden. Een aantal tips als jij een former ben en een deradicaliserings- en/of disengagementstraject wil gaan begeleiden of als je van plan bent om contacten met formers te organiseren als onderdeel van het traject:

- *Scholing:* Formers zijn het meest effectief als zij professionals met een bijzondere ervaringsdeskundigheid.
- *Terughoudendheid met eigen verleden:* De gesprekken moeten immers gaan over het uittreden van de te begeleiden persoon. Dus niet te veel vertellen over de eigen ervaringen en daar ook niet te lang op doorgaan, maar juist steeds ingaan op het deradicaliseringsproces van de degene waarom het gaat. Het is daarbij ook goed te beseffen dat er verschillende motieven zijn om te radicaliseren en deradicaliseren, zoals we in het vorige hoofdstuk zagen. Behalve veel overeenkomsten kennen de verhalen van de former ook veel verschillen met die van de persoon die nu wil deradicaliseren. Formers hebben vaak meerwaarde omdat zij de goede vragen stellen door bekendheid met het jargon en de scene waaruit de persoon komt.

■■■■ een former die nu bij Exit Zweden deradicaliseringsprocessen begeleidt, beschrijft zijn werkwijze als volgt:

"Ik ben er al vanaf het begin van het traject duidelijk over dat ik 'former' ben. Ik heb door mijn verleden het voordeel dat ik het taalgebruik en de denkpatronen ken. Niet mijn geschiedenis, maar die van de ander staat steeds op de voorgrond. Je laat vooral doorschemeren dat je de situatie herkent. Soms gebruik ik mijn verleden heel expliciet. Bij sommige jongere gasten die erg provocerend zijn, is het handig om af en toe je tanden te laten zien. Zo laat ik ze voelen dat ik niet onder de indruk ben, dat ik hun truc doorheb. Als je dat als 'former' doet op een manier die ze vanuit het rechts-extreme milieu herkennen, is het effectief."

- *Voorbereid zijn op weerstand:* Dit geldt voor iedere begeleider. Een former kan daarbij nog een bijzondere vorm van weerstand ontmoeten, namelijk het verwijt te zijn gewisseld van kant. De former vecht niet langer voor de extreemrechtse zaak maar er juist tegen, en verdient daarmee ook nog eens een boterham. Zoiets kan een constante weerstand opleveren, waardoor het de vraag is of in zo'n geval wel een vertrouwensband valt op te bouwen. Dat zou reden kunnen zijn om te kiezen voor een andere begeleider. Anderzijds kunnen aantijgingen die met het verleden te maken hebben ook ontstaan uit een korte vlaag van frustratie bij de deelnemers.
- *Het betreft een ingrijpend traject:* Een former blijft heel dicht bij de eigen levensgeschiedenis en -ervaring door te kiezen voor een rol als begeleider van deradicaliseringsprocessen. Dat kan heel motiverend werken, maar is soms ook confronterend. Iedereen gaat anders om met het feit dat persoonlijke ervaringen en de rol van professional in elkaars verlengde liggen. Het is belangrijk om daarbij enige afstand te houden tussen privé en beroep.

Intervisie/Collegiaal overleg

Het begeleiden van een deradicaliseringsproces is inspannend en vraagt het nodige van jou als begeleider. Valkuil bij langdurige relaties met deelnemers is dat je met een gekleurde bril gaat kijken. Dit kan leiden tot vergoelijking of juist cynisme. Om scherp te blijven en onderwerpen uit de praktijk te bespreken is het belangrijk om regelmatig te overleggen met collega's.

Goede afspraken en goede rugdekking geregeld

Eén begeleider is niet voldoende voor een deradicaliseringsproces. Tijdens het traject zal er behoefte ontstaan aan allerlei praktische zaken zoals werk, scholing en woning en aan hulpverleningstrajecten zoals leren omgaan met agressie of verslavingszorg. De behoefte verschilt per deelnemer en is van tevoren niet 1-op-1 te bepalen. Daarom is het van belang dat er afspraken liggen met aanbieders van onderdelen van het traject die je als begeleider zelf niet kan verzorgen.

Een deel van deze afspraken zullen op organisatie- en managementniveau worden geregeld. Het is wel belangrijk om:

- Te weten welke afspraken er precies liggen en welk aanbod deelnemers dus kunnen krijgen.
- Regelmatig te controleren of de afspraken nog staan. Mocht dat niet het geval zijn, dan kan je dat (via leidinggevenden) aankaarten.
- Zelf op praktisch niveau de afspraken in te vullen met collega-professionals en met hen korte lijntjes te houden.

Eén van de succesfactoren van de deradicaliseringspilot in Winschoten bleek de inrichting van een stuurgroep, actief geleid door de burgemeester. Hij hield het bestuurlijk niveau van de belangrijkste ketenpartners bij de les en zo konden problemen in de uitvoering worden opgelost.¹⁰ Een ander voordeel van de bestuurlijke steun was dat het iedereen duidelijk was dat de gemeente de deradicalisering van de lokale Blood & Honour groep serieus nam. Draagvlak organiseren is niet primair de taak van een begeleider. Het al dan niet hebben van

¹⁰ Demant e.a., Deradicaliseren in de praktijk 29.

draagvlak voor het deradicaliseringsproject heeft wel grote gevolgen voor je mogelijkheden tot opereren. Wees daarom alert op afkalvend enthousiasme of verminderde inzet door andere partijen.

2.3. Fasen van deradicalisering

Deradicalisering is een lang proces met diverse fasen, waarvoor verschillende indelingen bestaan. Het is minder belangrijk welke indeling wordt gebruikt, zolang alle betrokkenen professionals met elkaar en in de omgang met de persoon in kwestie maar dezelfde fasering gebruiken. Een goede indeling van fasen kenmerkt zich door een duidelijk begin- en eindpunt per fase. Het is goed te beseffen dat – zeker wanneer er meer fasen te onderscheiden zijn – stappen elkaar niet altijd logisch chronologisch opvolgen, er soms in meerdere fasen tegelijk wordt gewerkt en er soms terugval kan plaatsvinden.

De meest eenvoudige faseringen grijpen terug op de drie fasen die Kurt Lewin bij gedragsverandering onderscheidt:

1. **Unfreeze:** bewustwording en los komen van ongewenst gedrag
2. **Move:** aanleren van nieuwe kennis, houding en vaardigheden
3. **Defreeze:** bestendigen van gewenst nieuw gedrag

Bij het Duitse EXIT project spreken ze in dit verband over respectievelijk beslissituatie- uittreedsituatie-opbouwsituatie.¹¹ Hieronder zijn deze driedelingen grafisch weergegeven.

Kristina Nauditt en Gerd Wermerskirch komen op basis van de concepten van VAJA Bremen, professor Mölller en Exit-Duitsland tot een 6-fasenmodel¹². Ze knippen daardoor het 3-fasenmodel op in kleinere stappen en benoemen duidelijke doelen per fase. Bij alle fasen zijn eindpunten benoemd die de overgang naar de volgende fase markeren.

- De fase van unfreeze/beslissen valt uiteen in drie delen:
 1. Irritatiefase: er ontstaat ongenoegen over het radicale leven. Dit kan te maken hebben met twijfel aan eigen gedrag, maar ook zijn ingegeven door familie- of vriendenkring.
 2. Contact opnemen en intake-fase: Het eerste contact waarin de geradicaliseerde persoon te horen krijgt wat te verwachten van de professional en waarin de professional inzicht krijgt in de situatie waarin de persoon zich bevindt.
 3. Vertrouwensfase: Periode waarin vertrouwen ontstaat tussen professional en geradicaliseerd persoon en beiden vertrouwen krijgen in de te zetten stappen.

¹¹ R. Melzer & S. Serafin (red.), Rechts-extremismus in Europa. Länderanalysen, Gegenstrategien und arbeitsmarktorientierte Ausstiegsarbeit (2013) 432.

¹² R. Melzer & S. Serafin (red.), Rechts-extremismus in Europa, 432-436.

- De fase van move/uittreden blijft in dit model hetzelfde:
 4. Deradicaliseringsfase: de daadwerkelijke verandering van gedrag en gedachtengoed. Aan het eind van deze fase bevindt de gederadicaliseerde persoon zich in een nieuwe omgeving met perspectieven op persoonlijk en beroepsmatig/school vlak. De persoon is klaar voor een regulier leven buiten de extreemrechtse scene.
- De fase van defreeze wordt in tweeën gedeeld:
 5. Oriëntatiefase: de eerste stappen in een 'normaal leven'. Gaat vaak niet zonder slag of stoot. Tekenend voor succes zijn dat personen steeds meer zelfstandig oplossen volgens gangbare regels. Zoals het sturen van sollicitatiebrieven, maar ook omgaan met een conflict op het werk of in de vriendenkring.
 6. Bestendigingsfase: er is een nieuwe sociale omgeving en de gederadicaliseerde persoon kan zelfstandig maatschappelijk functioneren.

2.4. Proces per fase

Irritatiefase

Op de achtergronden van twijfels en ergernissen is al ingegaan in hoofdstuk 1, met het vraag-aanbodmodel. Het proces van irritatie speelt zich vooral af in het hoofd van de geradicaliseerde persoon. Wanneer de twijfel zo groeit dat het innerlijke besluit ontstaat om iets aan de bestaande situatie te doen, kan dit leiden tot een poging om zelfstandig los te komen van het extreemrechtse milieu of tot aanmelding bij een traject. Het komt ook voor dat geradicaliseerde personen contact zoeken met een deradicaliseringstraject via iemand die ze vertrouwen.

Irritatie heeft vaak te maken met cognitieve dissonantie. Daarbij gaat het om tegenstrijdige boodschappen, in dit geval signalen die haaks staan op de extreemrechtse ideologie. Zolang de geradicaliseerde persoon voor 100% overtuigd is van de ideologie, zal het signaal geen kans maken omdat die persoon dit op alle manieren probeert weg te poetsen. Hieronder een Zweeds praktijkvoorbeeld.

Een jongen uit een extreemrechtse groep zit in de metro. Er komt een donker meisje tegenover hem te zitten. Hij merkt dat hij zich aangetrokken voelt tot het meisje, maar beseft

meteen dat dit niet kan en mag. Plotseling komt hij tot de conclusie dat dit meisje wel geadopteerd moet zijn door autochtone ouders en dat ze van binnen dus eigenlijk wit is. Daarmee is zijn probleem opgelost.

Met deze opmerkelijke uitweg is de dissonantie opgeheven en verandert er niets in het gedrag van de jongen. Wanneer hij al twijfels zou hebben over de ideologie, dan zou het in het hoofd oplossen van de tegenstrijdige boodschappen een stuk moeilijker zijn.

Programma's die outreachend werken op basis van de presentietheorie (aanwezig zijn in de leefwereld van de doelgroep) en aanpakken die hun diensten actief aanbieden, komen in contact met mensen die twijfelen. Het probleem is dat die twijfel aan de buitenkant niet zichtbaar is. Als professional die twijfel bij iemand vermoedt moet je zeer voorzichtig handelen. Contact houden is dan het belangrijkste devies, om zo te werken naar een situatie waarin iemand zich wel wil uiten over zijn twijfels. VAJA Bremen werkt op deze manier, door de hangplekken te bezoeken waar extreemrechtse groepen jongeren zich ophouden. Het enige wat het team van twee medewerkers in eerste instantie doet is zich low profile geïnteresseerd tonen. Binnen de groepen zijn er meestal wel een paar die vragen wat de medewerkers komen doen en of ze niet van de politie of jeugdzorg zijn. De medewerkers zijn altijd helder over de reden van hun komst en melden ook wanneer ze de volgende keer weer komen. Na verloop van tijd leidt dit tot meer interactie en worden (delen van) de groep en individuen opener naar de medewerkers.

Mensen in de irritatiefase kunnen ook benaderd worden via internetfora en sociale media. Diverse buitenlandse deradicaliseringstrajecten zijn ook actief op internet. Dat kan simpelweg een site zijn waar mensen contact kunnen zoeken (eventueel anoniem). Dat kan dan de opstap zijn naar een live gesprek. Sommige trajecten, waaronder Exit Zweden, zijn ook outreachend actief op internet. Dat doen ze zowel openlijk, onder de naam van de organisatie, als anoniem. De openlijke aanpak is om hulp te bieden, de anonieme aanpak om mee te doen in discussies op extreemrechtse fora en deze te volgen en – waar mogelijk – te sturen.

Een heel subtiele en ingewikkelde strategie is om de irritatie in het hoofd van de geradicaliseerde persoon te voeden. Dat kan door zogenaamde 'seeds of doubt' te plaatsen. Een manier om twijfel te zaaien is om personen met hun eigen argumenten te confronteren. Een voorbeeld:

Een jongere roemt in een gesprek met een professional de daadkracht en het antisemitisme van Hitler. Even later bestrijdt hij het bestaan van de Holocaust. Door vragen te stellen maakt de professional hem attent op de tegenstelling tussen zijn twee opvattingen.

De moeilijkheid van deze strategie is dat het twijfelpunt enerzijds wel duidelijk genoeg moet zijn om de geradicaliseerde persoon te bereiken en anderzijds niet zelf het punt moet scoren of wrevel op moet roepen.

Een strategie in het voorbeeld van Winschoten is dat groepen professionals (van onder meer politie, jongerenwerk en maatschappelijk werk) in hun contacten met jongeren het onderwerp extreemrechts extremisme ter sprake brachten. Deze aanpak werkt alleen door in het hoofd van de jongeren de irritatie over hun eigen gedrag te vergroten. Wanneer de irritatie zich projecteert op de professionals wordt de kans op deradicalisering kleiner.

Tips

- Wees positief motiverend en geïnteresseerd;
- Druk uitoefenen of confronterend zijn werkt niet in deze fase;
- Werk met 'seeds of doubt'.

Contact opnemen en intake fase

Tijdens de eerste contacten is het de bedoeling een beeld te krijgen van deelnemers. Wat is hun situatie? Waarom hebben deelnemers gekozen voor deelname aan een deradicaliseringstraject? In hoeverre speelt de extreemrechtse ideologie een rol in het leven van deelnemers? En welke obstakels zijn er te verwachten bij uittreden uit de groep?

In Denemarken is door het ministerie van Sociale Zaken en Integratie in het kader van het Preventing Extremism project het volgende schema ontwikkeld voor de intake.

	Beschrijving en beoordeling	Kansen voor veranderingen en mogelijke acties
Risico en beschermende factoren		
Persoonlijk		
Familie gerelateerd		
Sociaal		
Motiverende factoren		
Ideologische factoren		
Drempels		

De professional maakt dit schema voor eigen gebruik.¹³ Een gedeelte van de informatie is te halen uit de gesprekken. Mogelijke vragen om te gebruiken bij die gesprekken staan in bijlage 1. Daarnaast kunnen samenwerkingspartners vaak informatie geven.

Of de deelnemer nog in de extreemrechtse groep verkeert, er al uit is gestapt of daar volop mee bezig is, heeft geen aparte plek in het schema, maar is er wel uit af te leiden. Als de deelnemer al is uitgetreden of daarmee bezig is moet dit onderwerp nu al aandacht krijgen en niet pas in de vierde fase, zoals het model voorschrijft. Hetzelfde geldt voor andere urgente situaties in de ogen van de deelnemers. Aandacht voor een probleem betekent niet meteen een oplossing, maar biedt allereerst de mogelijkheid om het bespreekbaar te maken. Als je ook vindt dat een probleem moet worden opgelost is directe actie geboden. Een voorbeeld:

¹³ The Danish Ministry of Social Affairs and Integration. Relational work and mentoring.

Een jongen woont bij een vriend uit de extreemrechtse groep. Deze krijgt lucht van het mogelijke uittreden en wijst hem per direct de deur. Om in zo'n geval niet mee te denken betekent een risico dat de potentiële uittreder steun zoekt in het extreemrechtse milieu en de motivatie tot deradicalisering wegebt.

Het is ook belangrijk dat deelnemers informatie ontvangen over het aanbod van het deradicaliseringsproces en weten wat zij kunnen verwachten van jou als begeleider. Bij sommigen breekt op dit moment ook pas het besef door dat er meer bij deradicalisering komt kijken dan gedacht. Benader de uitleg vanuit het perspectief van de deelnemer. Benadruk dus wat het deradicaliseringsproces hen zal opleveren, namelijk een nieuwe start in de maatschappij. Dit is ook het moment om eventuele regels uit te leggen en deze zo nodig te bekrachtigen in een contract. In die regels staan vaak de aanleidingen geformuleerd om gegevens aan de politie door te geven en om een traject af te breken. Dat laatste kan gebeuren wanneer een deelnemer niet meer komt opdagen, als er sprake is van hevige terugval naar bijvoorbeeld extremistisch geweld of bij doorradicalisering.

Bij de eerste contacten is er nog geen sprake van wederzijds vertrouwen. Ondanks het feit dat iemand aangeeft te willen deradicaliseren, kan het gedrag van de betrokkene vervelend of onprettig zijn. Er zijn twee strategieën mogelijk.

- **Exit Zweden** benadrukt het belang om de deelnemer het gesprek in het begin vooral zelf te laten sturen en adviseert de begeleider zich vooral op de vlakte te houden. Ervaring leert dat de geradicaliseerde persoon dan of vanzelf de reden van de komst vertelt, of vervalt in extreemrechts redeneren. Beide situaties bieden vervolgens aanknopingspunten om het gesprek over te nemen.
- De handleiding voor deradicalisering van het **Deens ministerie** adviseert juist om het gesprek wel te structureren, maar het vooral heel feitelijk te houden. Dus nog geen vragen over gevoelens en overtuigingen. Verder roepen ze op om nog niet teveel door te vragen en vooral geen grapjes te maken, omdat die verkeerd zouden kunnen vallen.

Beide strategieën hebben één belangrijke gemeenschappelijke deler: de eerste contacten vragen om terughoudendheid van de begeleider.

Tips

- Wees duidelijk over wat het deradicaliseringstraject inhoudt voor de deelnemer;
- Verzamel zoveel mogelijk relevante informatie over deelnemers, om een beeld te krijgen van de situatie waarin zij zich bevinden en welke doelen zij voor ogen hebben;
- Wees terughoudend in de benadering, zodat deelnemers niet in hun schulp kruipen of zich verzetten.

Vertrouwensfase

Na de eerste contacten is het moment aangebroken om een veilige omgeving te creëren en het contact te verdiepen. De verschillende mogelijkheden en noodzakelijke stappen om te kunnen deradicaliseren worden besproken. De deelnemer formuleert doelen op verschillende onderdelen en kijkt samen met de begeleider wat er nodig is om deze doelen te bereiken. Het Deense ministerie van Sociale Zaken en Integratie heeft ook hier een format voor gemaakt. Er is een fictief voorbeeld aan gekoppeld om een betere indruk te krijgen.

Wat zijn mijn doelen en hoe ga ik ze stap voor stap bereiken

Actievelden	Mijn doel is	Hoe vind ik het gaan (0-10)	Hoe vindt de begeleider het gaan (0-10)
Ik zelf	Ik wil leren mijn agressie in bedwang te houden en niet in vechtpartijen terecht te komen	6	4
Subdoel 1	Ik blijf iedere 3 weken de schoolpsycholoog bezoeken	10	10
Relatie met mijn familie	Ik wil de relatie met mijn moeder verbeteren	4	5
Subdoel 1	Ik bespreek een ruzie met mijn moeder met mijn begeleider zodat hij kan helpen	7	5
Vrienden, kennissen en vriend/vriendin	Ik vind nieuwe vrienden die niet gewelddadig zijn	5	4
Subdoel 1	Ik besteed meer tijd met mijn klasgenoten	7	7
Subdoel 2	Ik ga niet meer naar plekken waar mijn oude vrienden zijn zoals concerten van extreemrechtse bandjes, jeugdhonk, hangplek	7	5
School, onderwijs en werk	Ik maak dit jaar af en begin dan een technische opleiding	10	10
Subdoel 1	Ik moet uitzoeken waar ik huiswerkbegeleiding kan krijgen	10	5
Subdoel 2	Ik ga praten met de decaan van de technische opleiding	4	4
Vrije tijd en hobby's	Ik zoek een andere hobby dan op straat hangen met mijn oude vrienden		
Subdoel 1	Ik begin met fitness in de sportschool	10	10
Gezondheid	Ik ga minder drinken	6	4
Subdoel 1	Ik drink alleen nog maar bier op vrijdag- en zaterdagavond	8	4
Huisvesting	Ik kies er voor om voorlopig thuis te blijven wonen	10	10
Financiële situatie	Ik wil mijn eigen geld verdienen	6	6
Subdoel 1	Ik zoek een bijbaantje voor na school in de supermarkt of elders	6	6

Zowel de deelnemer als de begeleider geven in dit persoonlijk plan cijfers aan de voortgang op de doelen en subdoelen. Het plan kan zo bij ieder contact worden doorgenomen om te bekijken waar extra actie nodig is. Het gebruik van subdoelen maakt de weg naar de doelen concreet en behapbaar. Alleen denken in doelen kent echter ook een valkuil. Mensen kunnen zich blindstaren op hoe het moet zijn om het doel bereikt te hebben. Terwijl het in deze fase juist onontbeerlijk is dat deelnemers nadenken over hoe ze hun doelen gaan bereiken en welke inspanningen daarvoor nodig zijn. Als een subdoel bereikt is maar het hoofddoel nog niet, kunnen nieuwe subdoelen worden gesteld. Wanneer een subdoel onbereikbaar blijkt, vormt dit aanleiding voor een gesprek. Was het subdoel niet reëel? Is de inzet van de deelnemer te laag? Spelen er nieuwe omstandigheden? Op basis van het gesprek volgt een nieuwe poging om het subdoel te bereiken of de formulering van een nieuw subdoel.

Bij het opstellen van de doelen zijn zoals gezegd de deelnemers aan zet. Enige ambitie of zelfoverschatting kan geen kwaad. De waarheid onder ogen leren zien vormt ook een onderdeel van het deradicaliseringsproces. Risicovol wordt het als er sprake is van niet haalbare doelen over de volle breedte. Dat vergroot de kans op frustratie en dus afhaken. De vertrouwensfase geeft je als begeleider ook zicht op wat er de volgende fase te gebeuren staat. Dat betekent contact opnemen met de ketenpartners om het benodigde aanbod te

regelen. In de bijlage staat versie van het persoonlijk plan waarop je ook deze acties kunt invullen.

Tips

- Zorg voor een veilige omgeving zodat deelnemers zich kunnen en durven uiten;
- Zorg dat deelnemers het persoonlijk plan als hun plan zien;
- Tref voorbereidingen voor de concrete acties die uit het persoonlijk plan voortkomen.

Deradicaliseringsfase

Voor zover dat nog niet is gebeurd, vindt in deze fase het uittreden uit de groep plaats en wordt een begin gemaakt met het nieuwe leven. Erg intensief voor de deelnemer. Wat het ook meteen een intensieve periode voor de begeleiders maakt. Er zijn diverse projecten in deze fase die zorgen voor 24-uursbereikbaarheid. Hoe ingrijpend het uittreden is, verschilt per geval. Wanneer mensen een deel van hun netwerk mee kunnen nemen naar de nieuwe situatie, behouden ze nog enkele zekerheden. Bij de noodzaak om een nieuw bestaan op te bouwen op een nieuwe plek is de verandering veel groter.

Aan de hand van het persoonlijk plan neem je tijdens ieder contact de voortgang op de gestelde doelen door. Daarnaast kijk je of de in gang gezette onderdelen van het plan soepel verlopen. Is de inzet van de deelnemer goed? Doemen er nieuwe praktische bezwaren op? Antwoorden op deze vragen zullen deels van de deelnemer komen. Als begeleider neem je ook contact op met de betrokken collega-professionals om te horen hoe de voortgang is.

In de deradicaliseringsfase kan ook worden gewerkt aan het afstand nemen van de ideologie. Of en hoe dit gebeurt verschilt sterk per programma. Wat er moet gebeuren is ook sterk afhankelijk van het doel en de benaderingswijze van het deradicaliseringsprogramma. Indien wordt gekozen voor een sociaalecologische benadering, is vooral inzet op de nieuwe situatie geboden. De ideologische verandering vindt tegelijk met de maatschappelijke verbetering plaats. Diverse programma's voegen hier een actievere benadering aan toe:

- Aanbieden van burgerschapscursussen en lessen over democratie. Hierbinnen zijn twee verschillende varianten zichtbaar. Binnen sommige programma's krijgen deelnemers voorlichting over de inrichting van de democratische samenleving als praktische informatie. Wat moet ik doen om zaken te regelen in de maatschappij? Andere programma's richten zich op de meerwaarde van burgerschap en democratie en hebben een ideologische insteek (als tegenhanger van de oude ideologie). Vooral in Duitse trajecten is deze werkwijze zichtbaar.
- Een ander aanbod dat in Duitsland binnen meerdere programma's bestaat is om te leren omgaan met het eigen verleden. Deze programma's leggen onder meer ook contacten met slachtoffers.
- Op de rand van ideologie en gedrag zit de aandacht om met conflicten om te gaan zonder toevlucht te zoeken tot geweld. In extreemrechtse kringen kiezen aanhangers vaak geweld als oplossing, omdat het belang van de ideologie dat toestaat.
- Onderdeel van zowel Exit Zweden als het Preventing Extremism project van het Deense ministerie is dat deelnemers hun primaire emoties durven uiten en hun secundaire emoties terugdringen. Primaire emoties zijn 'eigen' gevoelens, zoals angst, teleurstelling, machteloosheid en frustratie. Secundaire gevoelens zijn primaire gevoelens die zich terecht of onterecht op iemand anders richten, zoals haat, jaloezie en woede. Sterk aanwezige secundaire gevoelens legitimeren het gebruik van geweld en zijn drijvende krachten achter het vinden van een zondebok.

De deradicaliseringsfase eindigt ermee dat de deelnemer in een nieuwe omgeving nieuwe perspectieven heeft, ver weg van de extreemrechtse scene.

Tips

- Zorg dat de begeleiding 24 uur per dag bereikbaar is tijdens de cruciale momenten van het uittreden;
- Bespreek de al dan niet gemaakte vorderingen aan de hand van het persoonlijk plan;
- Houd contact met collega-professionals die delen van het deradicaliseringstraject verzorgen om de voortgang te bewaken.

Nieuwe oriëntatiefase

Na de inspanningen die gepaard gaan met uittreden en deradicaliseren, ontstaat nu het moment om de blik op het heden en de toekomst te richten. Deelnemers moeten hun draai gaan vinden in de nieuwe werkelijkheid. Het ontbreekt vaak nog aan een routine (dagelijkse bezigheden), het nieuwe sociale netwerk is nog dun. Het oude sociale netwerk waarmee de banden zijn afgesneden ligt nog vers in het geheugen. Dit vraagt om investeringen van de deelnemer zelf.

De ondersteuning van de begeleider neemt in deze fase af. Deelnemers kunnen na verloop van tijd hun dagelijkse problemen steeds zelfstandiger oplossen. Of het nu gaat om een gesprek met de werkgever, het invullen van een formulier of het oplossen van een conflict.

Tips

- Maak de ondersteuning minder intensief en leg de deelnemer uit waarom dat is;
- Regel minder en help meer om het de deelnemer zelf te laten regelen;
- Geef opbouwende feedback.

Bestendigingsfase

Wanneer de nieuwe sociale omgeving voldoende vorm heeft gekregen en de gederadicaliseerde persoon de weg heeft gevonden in een nieuw leven, kan de begeleiding worden afgebouwd. Het is goed om een laatste gesprek te organiseren, dat in het teken staat van het eind van de begeleiding. Welke vragen zijn er nog? Wat mogen oud-deelnemers nog verwachten? Deze onderwerpen kunnen komen naast desgewenst nog een terugblik en het markeren van het behaalde succes.

Veel programma's bieden ex-deelnemers de mogelijkheid om ook na afloop van het deradicaliseringsproces nog contact op te nemen. Dit aanbod is gericht om korte vragen van mensen te kunnen beantwoorden, maar bijvoorbeeld ook als mensen zich door een ingrijpende gebeurtenis onzeker voelen en vrezen voor terugval. Sommige trajecten kennen ook zelf nog een nazorgonderdeel door af en toe contact op te nemen met oud-deelnemers, om te horen hoe het gaat.

Nadat iemand met succes het proces van deradicalisering heeft doorlopen, positief in het leven staat en gemotiveerd is, kan de vraag volgen om bij het traject betrokken te blijven. Bijvoorbeeld door het persoonlijke verhaal te vertellen tijdens bijeenkomsten. Afhankelijk van de aard van de betrokkenheid kan het nodig zijn om coaching of scholing aan te bieden. Zelf deradicaliseren is iets anders dan daar zodanig over kunnen vertellen dat de boodschap goed overkomt. Ook moet de veiligheid in deze rol zijn gegarandeerd. Uit extreemrechtse kring kunnen bijvoorbeeld sterk afkeurende reacties komen. Ook kunnen mensen zich met hun verhaal te kwetsbaar tonen.

Tips

- Bouw het contact af maar biedt een opening voor kleine vragen of calamiteiten;
- Laat bij het afrondende gesprek weten of de begeleiding van plan is na afloop zelf contact op te nemen. Zodoende is het mensen helder waarom er na een half jaar of een jaar weer contact wordt opgenomen;
- Zorg bij beëindiging van het project waarbinnen het deradicaliseringstraject heeft gelopen voor een plek waar oud-deelnemers terecht kunnen en communiceer dit.

3 Gesprekstechnieken

3.1. Inleiding

Naast praktische ondersteuning, zoals toeleiding naar werk of school, is goed contact tussen begeleider en deelnemer een cruciaal onderdeel voor processen van disengagement en deradicalisering. Dit hoofdstuk gaat nader in op hoe als begeleider een relatie op te bouwen. Tevens wordt ingegaan op mogelijke gesprekstijlen die je kunt gebruiken.

Omwille van de leesbaarheid is ook in dit hoofdstuk gekozen om verder niet te spreken over disengagement en deradicalisering maar kortweg deradicalisering.

3.2. Relatie deelnemer en begeleider

Motivatie, inzet en doorzettingsvermogen van de deelnemer maken het succes van een deradicaliseringsproces. Deze zaken zijn bepalend voor de wijze waarop deelnemers hun leven opnieuw vorm willen en kunnen geven. Begeleiders bieden tijdelijk ondersteuning om mensen die willen deradicaliseren hun doel te laten bereiken.

Een vertrouwensband tussen deelnemer en begeleider is onontbeerlijk. Betrouwbaar *zijn* speelt hierbij een grote rol. Dat betekent onder meer: afspraken nakomen, consequent zijn, maar ook authenticiteit. Bij alle tips en suggesties die wij hier geven hoort dan ook altijd de afweging: "Past deze houding bij mij?" of "Wat moet ik doen om het bij mij te laten passen?"

Het Deense Preventing Extremism project noemt de volgende punten waar je als begeleider op moet letten in de relatie met de deelnemer:

- *Zorg voor een veilige omgeving*
Voor het bouwen van wederzijds vertrouwen is een veilige setting nodig, waarin de deelnemer het gevoel heeft dat hij/zij zich kan uiten. Omgeving slaat hier zowel op de ruimte (wat is een goede plek om met elkaar af te spreken) als op de sfeer. Bij het kiezen van een goede ruimte speelt mee dat veel deelnemers niet gezien willen worden door vrienden en vijanden van vroeger, maar ook niet door de nieuwe omgeving waarin ze een nieuw bestaan kunnen opbouwen. Geen zichtbaarheid van buitenaf, ver genoeg verwijderd van huis, weinig kans op ontmoetingen met bekenden, die zaken zijn belangrijk. Bij sfeer gaat het bijvoorbeeld om rust die een begeleider uitstraalt. De deelnemer moet niet het idee hebben dat de begeleider een afspraak afraffelt of met iets anders bezig is. Een veilige sfeer ontstaat ook wanneer het voor de deelnemer duidelijk is wat de bedoeling is van de sessie.
- *Ga open het gesprek in*
Wees niet vooringenomen over behoeften of de vermogens van de deelnemer. Neem een open grondhouding in. Begeleiders die vooral met hun eigen oordelen bezig zijn en zichzelf centraal stellen, zullen de deelnemer nooit bereiken. Kijk uit met stereotypes en zwart-witbeelden (bijvoorbeeld opmerkingen zoals "Dat vinden jullie als neonazi's toch belangrijk?"). Vermijd woorden als *crimineel* of *extremistisch*.
- *Toon erkenning en nieuwsgierigheid*
Luister veel en aandachtig en laat dat blijken door non-verbaal gedrag (zoals knikken) of met woorden. Voorkom preken, moraliseren of overtuigen, dat levert alleen maar weerstand op. Een deelnemer uitdagen door naar zijn/haar stelling en denkwijze te vragen werkt beter. Waardering tonen kan als er een vertrouwensband tussen deelnemer

en begeleider aanwezig is. Zolang deze er nog niet is kunnen complimenten ook worden opgevat als 'naar de mond praten' of 'slijmen'. Erkenning kan ook worden gegeven door iets wat je waarneemt te benoemen. Bijvoorbeeld: "Ik merk dat je het belangrijk vindt dat je moeder je gedrag goedkeurt."

- *Vertrouw erop dat de deelnemer zelf in staat is om veranderingen door te voeren*
Ga uit van de aanwezige vaardigheden van de deelnemer. Dat zal namelijk de verandering moeten maken, soms met behulp van wat scholing en begeleiding. Ga nooit mee in de excuses die iemand maakt om niet zelf de verantwoordelijkheid te kunnen nemen voor het eigen leven. Zelfmedelijden of zichzelf uitroepen tot slachtoffer van de situatie staat verandering in de weg.
- *Toon empathie*
Gebruik de belevingswereld van de deelnemer als startpunt voor het gesprek. Van daaruit zijn langzaam ook gevoelige onderwerpen aan het gesprek toe te voegen.
- *Sluit aan op de motivatie van de deelnemer*
Zoek naar de belangrijkste drijfveren om deel te nemen aan het deradicaliseringsproces. Daar liggen de mogelijkheden tot veranderingen, daar ontspruit de motivatie tot de noodzakelijke veranderingen. Redenen waarom mensen willen stoppen in hoofdstuk 1. Zorg er voor dat de deelnemer zelf zijn drijfveren omschrijft. Stap niet in de valkuil dat jij deze gaat benoemen. Wellicht zie jij drijfveren die de deelnemer niet ziet of nog niet wil zien. Wanneer iemand aangeeft te willen deradicaliseren omdat hij een gezin wil stichten en zich tussen de regels door ook negatief uitlaat over de leiders van zijn groep ben jij niet degene die daar een conclusie over moet trekken. Gericht (maar open en dus niet suggestief!) doorvragen zodat de persoon zelf zich expliciet uitspreekt over de leiders kan wel.

3.3. Gespreksstijl

Gesprekstechnieken zijn een hulpmiddel voor goede en effectieve communicatie met een deelnemer. Voor iedere techniek geldt dat deze vooral oprecht moet zijn. Een deelnemer heeft het direct door als de begeleider een lesje opzegt of techniek als trucje gebruikt. Dat wekt wantrouwen. Het ingewikkelde van een gesprekstechniek is dat de professional volgens die regels werkt, maar de deelnemer niet. Uiteraard zijn er wel wat praktische afspraken te maken over de omgang met elkaar.

De omgang tussen professional en de deelnemer aan het deradicaliseringsproces vraagt om een *niet-confronterende gesprekstechniek*. Behalve dat de deelnemer vooral zelf tot nieuwe inzichten moet komen, speelt mee dat geradicaliseerde personen vaak erg moeilijke discussiepartners zijn. Vanuit de ideologie hebben zij de standaardargumenten en tegenvragen al klaar staan. Doel is om door deze ijzeren logica van de geradicaliseerde denkbeelden heen te breken. Door de frontale aanval te kiezen tijdens een discussie is de kans heel klein dat het gesprek nog op het niveau terugkeert dat de deelnemer nodig heeft om te deradicaliseren.

Mensen in extreemrechtse kringen moeten zichzelf altijd verdedigen tegenover buitenstaanders die kritisch over hen oordelen. Vaak zit er al zoveel eelt op de ziel dat antwoorden geheel op de automatische piloot gaat. Behalve in gelatenheid kan de sfeer ook omslaan in provocatie. Door toe te geven aan de discussie speelt de begeleider het spel van de ander mee. Dat voedt slechts de minachting van de ander. Wanneer iemand niet de discussie maar wel het gesprek aangaat, is dat vaak een nieuwe ervaring.

Motiverende gespreksvoering

Motiverende gespreksvoering is een techniek die is ontstaan in de verslavingszorg. De belangrijkste eigenschappen zijn dat professionals niet proberen te argumenteren of te overtuigen. Wat je wel doet is: actief luisteren, open vragen stellen, reflecteren en samenvatten wat de ander zegt. Je geeft geen informatie, maar biedt die aan. In de filosofie van motiverende gespreksvoering is het aangaan van discussies slechts verspilling van energie. Op het moment dat mensen zich gaan verdedigen gaat het niet meer over het onderwerp, maar over wie van de gesprekspartners de baas is.

Je laat je dus niet meeslepen in een discussie met de deelnemer maar reageert door vragen te stellen en samen te vatten. Dat kan mensen aanzetten tot nadenken, wat weer nodig is voor het deradicaliseringsproces. Kennis bij de begeleider over extreemrechts en een nauwkeurige woordkeuze zijn in deze fase van het traject onontbeerlijk. Alleen dan worden de juiste vragen gesteld, in de juiste toon. Wanneer de deelnemer extreemrechtse termen gebruikt is het niet handig deze ook terug te geven, omdat daarmee de boodschap impliciet wordt bevestigd. Wat hier goed werkt is om secundaire emoties terug te brengen tot primaire emoties.

Tijdens de gesprekken zullen deelnemers ervaren dat hun huidige gedrag niet altijd de doelen dient die voor hen belangrijk zijn. Dit noemen wij ook wel discrepantie. De meeste mensen hebben de neiging die discrepantie te vermijden of weg te poetsen. Motiverende gespreksvoering zoekt de discrepantie juist op en probeert deze te vergroten. Zo worden de relevante belangen en argumenten duidelijk voor de deelnemer. Dat vormt het uitgangspunt om te werken aan gedragsverandering.

Motiverende gespreksvoering berust op een grondhouding met de volgende drie kenmerken:

- *Partnerschap*
De oplossing van een probleem, in dit geval extreemrechtse radicalisering, wordt in samenwerking gezocht. Daarbij hebben begeleiders een andere rol dan deelnemers. Erkenning van elkaars rol en wederzijds respect zijn van belang.
- *Respect voor autonomie*
Deelnemers kunnen kiezen wat zij met hun leven aan willen en maken de keuze zelfstandig.
- *Ontlokking van verandering*
Een begeleider draagt geen verandering aan, maar maakt het de deelnemer mogelijk om zelf op het pad van verandering te komen.

Hieronder staan de vier basisprincipes van motiverende gespreksvoering nader uitgewerkt:

1. Druk empathie uit

- a. *Luister reflectief.* Je laat als begeleider aan de deelnemer via gedrag blijken dat er geluisterd wordt. Dat kan door samenvattingen te geven van wat de deelnemer heeft gezegd maar ook door te spiegelen, te herhalen wat de deelnemer heeft gezegd in eigen woorden. Valkuil bij spiegelen is dat extreemrechtse termen of meningen worden overgenomen. Een mogelijke oplossing hiervoor is om meer te begrip te tonen voor de primaire emotie. Bijvoorbeeld: wanneer iemand beweert dat buitenlanders alle banen inpikken kun je wel bespreekbaar maken dat hij bang is zijn baan kwijt te raken of om aan niet de slag te komen.
- b. *Aanvaarding, begrijpen zonder oordelen, bekritisieren of beschuldigen, schept mogelijkheden voor verandering.* Aanvaarding brengt veiligheid in het gesprek, verdedigen is niet meer nodig. Dat geeft ook ruimte in het hoofd van deelnemers om na te denken over wat zij zelf willen.
- c. *Ambivalentie is normaal.* Keuze voor verandering is niet eenvoudig. Voor een deelnemer heeft leven in een extreemrechts milieu voor- en nadelen. Maar er vervolgens afscheid van nemen ook. Erkenning van dit dilemma is goed. De begeleider dient er wel voor te waken dat erkenning niet betekent dat er geen keuzes nodig zijn en alles bij het oude kan blijven.

2. Ontwikkel discrepantie

- a. *Niet de hulpverlener maar de deelnemer moet de argumenten voor verandering aandragen.* Begeleiders kunnen bijdragen aan de zoektocht naar deze argumenten door de deelnemers te verleiden om na te denken over hun huidige situatie. Het is aan de deelnemer zelf om een oordeel te geven over deze situatie en of er aanleiding is te veranderen.
- b. *Motivatatie tot verandering komt voort uit een waargenomen discrepantie tussen huidig gedrag en belangrijke doelen of waarden.* Pas na het inzicht dat er een tegenstrijdigheid zit tussen huidig gedrag en gewenste situatie is er een drijfveer om te veranderen. Hoe groter deze tegenstrijdigheid voor de deelnemer, hoe makkelijker drempels voor uittreden te nemen zijn.

3. Meegaan met weerstand

- a. *Vermijd discussie.* Discussie leidt tot uitwisseling van argumenten en is een krachtmeting. Dat brengt geen verandering op gang.
- b. *Weerstand hoeft niet te worden bestreden.* Wanneer mensen weerstand bieden, heeft dit een positieve kant, namelijk dat zij meedoen aan het gesprek, aan het nadenken zijn of dat iets emoties oproept. Hier tegenin gaan leidt onherroepelijk tot discussies. Een begeleider hoeft en kan weerstand niet voorkomen in een gesprek
- c. *Lok nieuwe perspectieven uit, leg ze niet op.* Weerstand ontstaat als anderen met iemands toekomst op de loop gaan. Zelfs al heeft de begeleider een goed beeld van het vervolg en wil de deelnemer zelfs min of meer hetzelfde, dan nog kunnen er irritaties ontstaan. Hun zelfstandigheid, hun autonomie is in het geding. Dit is te voorkomen door mensen zelf te laten formuleren hoe en wat ze willen veranderen.
- d. *De deelnemer is de primaire bron van antwoord en oplossingen.* De begeleider helpt de deelnemer om antwoorden en oplossingen te vinden, maar biedt deze niet actief aan.
- e. *Weerstand is een signaal dat er een andere reactie noodzakelijk is.* Het is zaak om een gesprek niet in weerstand te laten hangen.

4. Ontwikkel persoonlijke effectiviteit

- a. *Het is een belangrijke motivator als de deelnemer gelooft dat verandering mogelijk is.*

- b. *De deelnemer, niet de begeleider, is verantwoordelijk voor het kiezen en uitvoeren van verandering.*
- c. *Als de begeleider gelooft in het vermogen van de ander om te veranderen, wordt dat een selffulfilling prophecy.* Onderzoek heeft aangetoond dat deelnemers bij veranderingsprocessen succesvoller zijn als de begeleider in een positieve afloop gelooft.

Functional Family Parole Services

In hoofdstuk 1 hebben we al aandacht besteed aan de rol van ouders, familie en derden bij een deradicaliseringsproces. 'Functional Family Parole Services' is een methode risicojongeren en hun gezinnen motiveert en betreft bij het verkleinen van de kans op jeugddelict. De methode gaat uit van het betrekken van de omgeving bij de oplossing van individuele problemen. Deze aanpak en de bijbehorende gesprekstechnieken die onder andere binnen de Amsterdamse jeugdzorg wordt gebruikt, kent een aantal principes dat ook toepasbaar is bij deradicaliseringsprocessen.

- *Individueel probleem verbreden naar het gezinsverband.* Professionele hulp is per definitie tijdelijk. Na afloop moet een deelnemer weer kunnen vertrouwen op de eigen kracht en de hulp van de omgeving zoals de familie. Het is daarom goed om de familie onderdeel te laten zijn van de oplossing. Om succesvol te zijn met het verbreden is van belang dat je niet alleen voor een deelnemer maar ook voor alle betrokken gezinsleden een goede gesprekspartner bent. Mensen moeten niet het gevoel krijgen dat je 'partij kiest' binnen het gezin. Manieren om dit te bereiken is om vragen te stellen over de normen en traditie te stellen binnen het gezin, bijvoorbeeld: hoe pakken jullie een probleem aan? Naast vragen stellen over hoe het er in een gezin aan toegaat is het voor acceptatie als gesprekspartners ook goed te kijken welke gewoontes je ziet en je hieraan aan te passen indien dit passend is binnen je rol, bijvoorbeeld of je je schoenen bij binnenkomst uittrekt, iedere keer een hand geeft en dergelijke.
- *Verandering is een proces dat om aandacht blijft vragen.* Wanneer je alleen met de deelnemer werkt aan deradicalisering, is een probleem – in ieder geval tijdelijk – op te lossen. Door gericht met gezinnen te werken aan de aanpak van risicofactoren en versterking van beschermende factoren ontstaat een duurzaam resultaat. Dat neemt prikkels weg die hebben geleid tot extreemrechtse radicalisering en maakt de omgeving van de deelnemer weerbaarder voor terugval.
- *Betrek gezinnen bij casemanagement van de deelnemer.* Motiveer hen om gesprekken bij te wonen. Zo ontstaan er meer hulpbronnen in de buurt van de deelnemer om de klus te klaren. Spreek hen tijdens de gesprekken aan als gezin. Voorkom dat ze het gevoel krijgen er slechts als publiek bij te zitten. Tijdens de gesprekken ben je als professional niet alleen bezig met jouw interactie met de deelnemer maar ook om de interactie tussen de gezinsleden in goede banen te leiden. Dat kan doordat je de aanwezigen wijst op wat je ziet gebeuren tussen hen, door gesprekken te ordenen of door negatieve of beschuldigende gesprekken bij te sturen of te onderbreken. De opgedane kennis is in de toekomst ook bruikbaar om andere problemen in het gezin aan te pakken of als een ander lid van het gezin radicaliseert. Door de familie te betrekken bij het casemanagement, leren ze hoe ze problemen zelf kunnen aanpakken en komen ze er achter wat er speelt bij de deelnemer. Hierdoor kunnen zij in de toekomst ook eerder signaleren als er iets mis gaat.

- *Respect voor individuele verschillen.* Interventies worden waar nodig aangepast aan de unieke sociale en culturele eigenschappen van het gezin of de jongere in kwestie. Bij deradicaliseringsprocessen wordt dezelfde denkwijze soms samengevat als: "Geen recept maar concept."
- *Kracht als uitgangspunt.* Net als voor de individuele deelnemer geldt ook voor gezinsverbanden dat het nuttiger is om te kijken wat aanwezig is aan (verander)kracht. FPPS voegt hier het begrip 'nobeles intentie' aan toe. Daarmee wordt bedoeld dat negatief of ongelukkig gedrag vaak een uiting is van goede bedoelingen. Deze positieve insteek wordt als veranderstrategie gebruikt, omdat het mogelijk is om op een constructieve manier te praten over gevoelige zaken en relaties. De veranderstrategie van de 'nobeles intentie' is ook goed toepasbaar in de omgang met de individuele deelnemer.

Bijlagen

- I. Definitielijst
- II. Assessment formulier: gespreksonderwerpen en vragen
- III. Formulier voor een begeleider bij het opstellen van een persoonlijk plan
- IV. Radicalisering en deradicalisering
- V. Extreemrechts-activisme en –extremisme in Nederland
- VI. Meer weten?

Bijlage I Definitielijst

Activisme	De benaming voor het fenomeen waarbij personen of groepen, op buitenparlementaire wijze, maar binnen de wet, actievoeren voor maatschappelijke verandering.
Deradicalisering	Het omgekeerde van radicalisering, het is het proces van minder radicaal worden. Dit 'minder radicaal worden' gaat zowel om gedrag als om opvattingen.
Disengagement	Het proces waarbij voortaan wordt afgezien van radicaal gedrag, maar de onderliggende (radicale) waarden en opvattingen in stand blijven.
Extreemrechts	Het gedachtegoed waarbij xenofobie, ultranationalisme en racisme (inclusief: anti-joden en anti-moslims) bepalende elementen zijn.
Extremisme:	De benaming van het fenomeen waarbij personen of groepen, op buitenparlementaire wijze over de grenzen van de wet gaan en (gewelddadige) illegale acties plegen om politieke besluitvorming te beïnvloeden.
Polarisatie	De verscherping van tegenstellingen tussen groepen in de samenleving die kan resulteren in spanningen tussen deze groepen en toename van de segregatie langs etnische en religieuze lijnen.
Radicalisering	Geesteshouding waarmee de bereidheid wordt aangeduid om de uiterste consequentie uit een denkwijze te aanvaarden en die in daden om te zetten. Die daden kunnen maken dat op zichzelf hanteerbare tegenstellingen escaleren tot een niveau waarop de samenleving ontwrichten, doordat er geweld aan te pas komt, het tot gedrag leidt dat mensen diep kwetst of in hun vrijheid raakt of doordat groepen zich afkeren van de samenleving.
Terrorisme	Het uit ideologische motieven dreigen met, voorbereiden of plegen van op mensen gericht ernstig geweld, dan wel daden gericht op het aanrichten van maatschappijontwrichtende zaakschade, met als doel maatschappelijke veranderingen te bewerkstelligen, de bevolking ernstige vrees aan te jagen of politieke besluitvorming te beïnvloeden.

Bijlage II Assessment formulier: gespreksonderwerpen en vragen

Onderstaande vragen en thema's kun je aan de orde stellen bij de gesprekken met de persoon die wil deradicaliseren. Samen met de waarnemingen die je als professional doet tijdens de gesprekken krijg je zo informatie voor het assessmentformulier in de intakefase. Onderstaande lijst dient als inspiratie en als checklist en het is dus niet de bedoeling deze van voor naar achter door te werken.

Risicofactoren en beschermende factoren

Risicofactoren en beschermende factoren op persoonlijk vlak

Heeft de persoon een hoge of lage mate van frustratie en grieven?

- Raakt hij/zij eenvoudig geïrriteerd of boos?
- Toont hij/zij in overdreven mate emoties als frustratie, verontwaardiging, woede of haat om op te komen voor zichzelf of de groep waarmee hij/zij zich identificeert?
- Voelt de persoon zich gediscrimineerd, vernederd, buitengesloten, bedreigd of oneerlijk behandeld in het dagelijks leven?

Wanneer het gaan om de mentale staat van de persoon:

- Is hij/zij terughoudend, moedeloos, verhard of juist open en meegaand?
- Is het moeilijk voor hem/haar om primaire gevoelens te tonen zoals blijdschap, bedroefdheid, angst en zorgen?
- Heeft hij/zij de neiging om secundaire gevoelens te tonen zoals verontwaardiging, veroordeling en haat?
- Zijn er tekenen van trauma's of andere geestelijke aandoeningen?
- Toont de persoon een grote onbevredigde behoefte aan erkenning?
- Lijkt hij/zij ontworteld en op zoek naar een eigen identiteit?
- Toont hij/zij een overdreven mate van trots, onverschilligheid, afhankelijkheid of zelfvertrouwen?
- Heeft hij/zij een vorm van verslaving?
- Wat zijn de mogelijkheden om de vaardigheden van de persoon te verbeteren met betrekking tot de omgang met woede, frustratie of geestelijke problemen, dan wel in de relatie met jou als begeleider, dan wel door therapie of cursussen door anderen te regelen?

Familiegerelateerde risicofactoren en beschermende factoren

Relatie met de familie:

- Hoe beschrijft de persoon zelf zijn/haar relatie met de familie? Is deze vol conflicten, onverschillig of juist goed functionerend en te omschrijven als warme gezonde banden?
- Hoe, op welke toon, wordt er binnen de familie gecommuniceerd?
- Is de communicatie in de familie goed of slecht?
- Zijn er bepaalde familieleden waar hij/zij een bijzondere band mee heeft?
- Zo ja, welke wereldbeelden en meningen houden zij er op na?

Over de wijze waarop de familie functioneert:

- Zijn er sociale problemen in de familie?

- Zijn er geestelijke gezondheidsproblemen in de familie?
- Is er sprake van geweld of verwaarlozing?
- Schieten de familiebanden tekort of is er sprake van warme onderlinge familiebanden?
- Zijn er positieve krachtige familieleden die de deelnemer kunnen helpen?
- Zijn er familieleden die extremistisch gedachtegoed hebben of extremistisch gedrag vertonen?
- Is het mogelijk de al bestaande steun vanuit de familie aan de deelnemer te vergroten?
- Als er problemen binnen de familie zijn, wat zijn dan de mogelijke manieren om deze op te lossen?

Risicofactoren en beschermende factoren op sociaal vlak

Zijn er negatieve invloeden of positieve relaties in de vrienden- en kennissenkring van de deelnemer:

- Heeft de deelnemer contacten met mensen of groepen die zorgen baren? Of zijn er positieve personen in de omgeving of rolmodellen met wie de deelnemer zich kan verbinden?
- Maakt de deelnemer deel uit van een groep? Wat is zijn rol hierin, deelnemer of volger?
- Hoe groot is de betrokkenheid bij de groep?

Over het gebrek aan positieve sociale banden, bijvoorbeeld in relatie tot school, werk en verenigingen:

- Hoe functioneert de deelnemer op school, op zijn werk en binnen clubs en verenigingen?
- Zijn er leerproblemen op school?
- Zijn er problemen met de aanwezigheid (spijbelen) of pesten op school, werk of bij vrijetijdsactiviteiten?
- Vindt de deelnemer dat hij onderdeel is van gevestigde gemeenschappen als school of de samenleving. Of ziet hij zich juist als vijand?
- Vertoont de deelnemer terugtrekkende bewegingen van zijn vrienden en organisaties waarbinnen hij betrokken was?
- Heeft de deelnemer gebrek aan vrienden en heeft hij het gevoel dat hij nergens bij hoort?
- Heeft de deelnemer het idee dat hij niet begrepen en gerespecteerd wordt?
- Zijn er mogelijkheden aanwezig om deelnemers te helpen beter te functioneren binnen sociale omgevingen zoals school, werk, clubs en verenigingen?

Motieven

In welke mate zijn onderstaande behoeften en motieven voor de deelnemers van belang om deel uit te maken van een extreemrechtse groep en in hoeverre kunnen ze juist worden gebruikt bij uittreding uit de groep?

- Zoeken naar identiteit;
- Behoeftte aan saamhorigheid met anderen;
- Behoeftte aan erkenning;

- Behoeftte aan zingeving (wat wil ik met mijn leven);
- Behoeftte om verschil te willen maken;
- Behoeftte aan controle over zichzelf en andere mensen;
- Behoeftte aan een voorbeeld/ rolmodel;
- Behoeftte aan spanning en actie;
- Behoeftte aan bescherming;
- Behoeftte aan intellectuele uitdagingen.

In verband hiermee is het goed om volgende zaken duidelijk te krijgen:

- Welke positieve levenservaringen heeft de deelnemer die veel voor hem/haar betekenen?
- Wat vindt de deelnemer echt belangrijk in het leven?
- Wat zijn de normen en waarden van de deelnemer?
- Heeft de deelnemers verwachtingen of ambities? Zo ja, welke?
- Welke vaardigheden, talenten en positieve krachten ziet de begeleider bij de deelnemer?
- Welke voor- en nadelen ziet de deelnemer in zijn huidige situatie?
- Welke voor- en nadelen ziet de deelnemer aan de poging om het leven te veranderen?
- Zijn er twijfels aanwezig over de huidige situatie?
- Wat houdt de deelnemer volgens hemzelf tegen om te veranderen?
- Wat heeft de deelnemer nodig om te kunnen veranderen?
- Is het mogelijk om de motivatie van de deelnemer op een positieve manier te beïnvloeden?
- Heeft de deelnemer, om ergens bij te horen of een identiteit te ontwikkelen, behoefte aan ondersteuning in de vorm van gesprekken of contact met nieuwe groepen?
- Als de deelnemer behoefte heeft aan spanning, hoe kan dat een positieve invulling krijgen? Bijvoorbeeld door beoefenen van sport of opleiden tot een vak met genoeg actie.
- Heeft de deelnemer een vorm van maatschappelijke betrokkenheid die kan worden gestimuleerd, bijvoorbeeld door lid te worden van een politieke partij of belangenorganisatie of door actief te worden in het vrijwilligerswerk?
- Staat de deelnemer open kennis te maken met nieuwe rolmodellen?

Ideologische factoren

Drijfveren

- Wat zijn de drijfveren van de deelnemer? Is de deelnemer verontwaardigd over onrechtvaardigheid of bedreigingen van de samenleving of de wereld?
- Heeft de deelnemer in het verleden als slachtoffer te maken gehad met bedreiging, onderdrukking of is hij/zij onrechtvaardig behandeld? Verbindt hij/zij dit met een breder verhaal?

Wereldbeeld

- Vertoont de deelnemer haat of afkeer voor sommige maatschappelijke problemen of groepen? Hierbij kan gedacht worden aan: immigratie, onderdrukking, racisme en politie-ingrijpen.

- Heeft de deelnemer gepolariseerde standpunten, vijandbeelden of complottheorieën?
- Welke bronnen zijn van invloed geweest op het wereldbeeld van de deelnemer? Is dat de invloed van extreemrechtse groepen via bijeenkomsten, internet, muziek, folders, 1-op-1-gesprekken of anderszins?

Retoriek

- Gebruikt de deelnemer termen zoals “raszuiver” en “eigen volk”?
- Laat de deelnemer sympathie blijken voor drastische oplossingen zoals afschaffing van de democratie of gebruik van terreur of geweld tegen bepaalde groepen of personen?
- Vertoont de deelnemer intolerantie voor meningen van anderen? Probeert de deelnemer zijn mening aan anderen op te dringen?

Rechtvaardiging

- Gebruikt de deelnemer argumenten die gebruik van terreur, geweld of misdaad door extreemrechts rechtvaardigen?

Consistentie

- Heeft de deelnemer een weloverwogen en logisch wereldbeeld of is het eerder onsamenhangend en oppervlakkig?

Betrokkenheid

- Voelt de deelnemer zich verantwoordelijk voor 'de goede zaak'?
- Heeft de deelnemer interesse voor het lezen van materialen, meedoen op internet forums, of kijken van films die een gewelddadige of extreemrechtse boodschap bevatten?
- Is de deelnemer betrokken bij activiteiten die zorgwekkend zijn, zoals gewelddadige ontmoetingen met andere groepen, deelname aan reizen en bijeenkomsten van extreemrechtse signatuur.

Gevolgen

- Is de deelnemer betrokken bij illegale activiteiten die hem in de gevangenis kunnen brengen? Of staat hij op het punt dit te doen?
- Heeft de deelnemer zijn familie en vrienden afgewezen op grond van zijn extreemrechtse ideologie of levensstijl?
- Is de deelnemer afgewezen door familie en vrienden?
- Heeft de deelnemer veel of weinig te verliezen door deelname aan extreemrechtse activiteiten.
- Is de deelnemer onverschillig of bezorgd over de negatieve gevolgen van zijn extreemrechtse overtuiging?
- Liggen er mogelijkheden om deze negatieve gevolgen te gebruiken om de deelnemer tot een ander leven aan te zetten?

Drempels

Probeer in beeld te brengen welke mogelijke drempels er zijn voor de deelnemer om afstand te nemen van het extreemrechts extremisme, zoals:

- Is de deelnemers onderworpen aan groepsdruk?

- Voelt de deelnemer zich gestigmatiseerd?
- Is er angst voor vijanden van buiten de groep?
- Zijn er fysieke obstakels zoals tatoeages?
- Zijn er financiële problemen die de deelnemer opsluiten in de groep?

Zijn er mogelijkheden om over de drempels te komen:

- Door deelnemers geestelijk te ondersteunen, door coaching/begeleiding of anderszins?
- Door deelnemers te ondersteunen met het opbouwen van nieuwe relaties door onderwijs, werk, clubs en verenigingen?
- Door deelnemers te ondersteunen bij een start in een nieuwe omgeving?
- Door te helpen bij het verwijderen van tatoeages en ontwikkelen van een nieuwe kledingstijl?
- Door te helpen om een baan te vinden en zo de financiële situatie te verbeteren?

Bijlage III Formulier voor begeleider bij het opstellen van een persoonlijk plan

Dit is een uitgebreide versie van het schema over het opstellen van een persoonlijk plan. Je kunt hierop de acties toevoegen die je als begeleider hebt uitgezet, bijvoorbeeld contact leggen of een traject regelen. Bij afspraken met deelnemer kan je het subdoel in concretere acties omzetten. Bij voortgang kun je twee dingen doen: (1) beschrijven wat er gebeurt; of (2) invoeren van het stoplichtenmodel waarbij je werkt volgende kleurcodes:

- Groen: behalen (sub)doel ligt op schema. Geen verdere actie nodig.
- Oranje: behalen (sub)doel in gevaar. Aandacht nodig.
- Rood: behalen (sub)doel mislukt. Directe actie nodig.

Wat zijn mijn doelen en hoe ga ik ze stap voor stap bereiken

Actievelden	Mijn doel is	Hoe vind ik dat het gaat (0-10)	Hoe de begeleider vindt dat het gaat (0-10)	Acties uitgezet door begeleider	Afspraken met deelnemer	Voortgang
Ik zelf	Ik wil leren mijn agressie in bedwang te houden en niet in vechtpartijen terecht te komen	6	4			
Subdoel 1	Ik blijf iedere 3 weken de schoolpsycholoog bezoeken	10	10			
Relatie met mijn familie	Ik wil de relatie met mijn moeder verbeteren	4	5			
Subdoel 1	Ik bespreek een ruzie met mijn moeder met mijn begeleider	7	5			
Vrienden, kennissen en vriend/vriendin	Ik vind nieuwe vrienden die niet gewelddadig zijn	5	4			
Subdoel 1	Ik besteed meer tijd met mijn klasgenoten	7	7			
Subdoel 2	Ik ga niet meer naar concerten van extremistische bands met mijn oude vrienden	7	5			
School, onderwijs en werk	Ik maak dit jaar af en begin dan een technische opleiding	10	10			
Subdoel 1	Ik zoek uit waar ik hulswerkbegeleiding kan krijgen	10	5			
Subdoel 2	Ik ga praten met de decaan van de technische opleiding	4	4			
Vrije tijd en hobby's	Ik zoek een andere hobby dan rondhangen met mijn oude vrienden in het voetbalstadion					
Subdoel 1	Ik begin met fitness in de sportschool	10	10			
Gezondheid	Ik ga minder drinken	6	4			
Subdoel 1	Ik drink alleen nog maar bier in het weekend	8	4			
Huisvesting	Ik kies er voor om voorlopig thuis te blijven wonen	10	10			
Financiële situatie	Ik wil mijn eigen geld verdienen	6	6			
Subdoel 1	Ik zou een bijbaantje voor na school in de supermarkt	6	6			

Bijlage IV Radicalisering

Radicalisering is een geesteshouding waarmee de bereidheid wordt aangeduid om de uiterste consequentie uit een denkwijze te aanvaarden en die in daden om te zetten. Die daden kunnen maken dat op zichzelf hanteerbare tegenstellingen escaleren tot een niveau waarop de samenleving ontwrichten, doordat er geweld aan te pas komt, het tot gedrag leidt dat mensen diep kwetst of in hun vrijheid raakt of doordat groepen zich afkeren van de samenleving.

Er kan onderscheid worden gemaakt in de mate waarin personen of groepen geradicaliseerd zijn:

- Er is sprake van *activisme* wanneer personen of groepen, op buitenparlementaire wijze, maar binnen de wet, actievoeren voor maatschappelijke verandering.
- Bij *extremisme* gaan personen of groepen, op buitenparlementaire wijze over de grenzen van de wet en plegen (gewelddadige) illegale acties plegen om politieke besluitvorming te beïnvloeden.
- *Terrorisme* is het uit ideologische motieven dreigen met, voorbereiden of plegen van op mensen gericht ernstig geweld, dan wel daden gericht op het aanrichten van maatschappij ontwrichtende zaakschade, met als doel maatschappelijke veranderingen te bewerkstellingen, de bevolking ernstige vrees aan te jagen of politieke besluitvorming te beïnvloeden.

Schematisch kan radicalisering met volgend schema worden weergegeven:

Radicalisering is geen lineair proces, mensen hoeven niet eerst twee maanden activist te worden om daarna te radicaliseren naar een extremist. Terugkijkend zien we wel dat er bij de meeste daders van ideologisch gemotiveerd geweld sprake is geweest van een proces dat maanden en meestal jaren duurde. En de stapjes uit het plaatje zijn te herkennen. Maar sommigen radicaliseren heel snel en heel krachtig. Radicalisering kan een tijdelijke fase in iemands leven zijn, al dan niet getriggerd door een bepaalde gebeurtenis of loop van de omstandigheden.

Niet iedere persoon, groep of organisatie zal steeds de stap hoger zetten op de piramide. Zo hoeft iemand die zich met een groep identificeert en opkomt voor ondervonden onrecht richting de groep zich niet te ontwikkelen tot extreem denken en doen. Een activistische persoon, groep of organisatie hoeft zich niet door te ontwikkelen tot extremisme.

Bijlage V Extreemrechts-activisme en -extremisme in Nederland

De Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst (AIVD) over rechts-extremisme in hun publicatie 'Afkalvend front, blijvend beladen'(2010)

Wat	Rechts-extremisme is het fenomeen dat een bedreiging kan vormen voor de democratische rechtsorde, omdat antidemocratische doelen worden nagestreefd of ondemocratische middelen worden ingezet.
Wie	Groeperingen en bewegingen in Nederland die een rechts-extremistisch karakter hebben: Nederlandse Volksunie, Nationale & Socialistische Aktie, Blood & Honour, Combat 18, Netwerk Nationale Socialisten en de Vrije Nationalisten Brabant.
Wat willen ze?	Sommige groepen streven naar een eenpartijstaat, andere naar een blanke volksgemeenschap, en weer andere gaan uit van een onvermijdelijke raciale oorlog.
Taak AIVD	Als deze groeperingen en bewegingen voor het bereiken van hun doelen ondemocratische middelen willen inzetten, vormt dat een bedreiging voor de democratische rechtsorde. De AIVD doet hier onderzoek naar.

Onderstaand figuur omvat een palet van extreemrechts- activistische en –extremistische groepen. Deels zijn het puur Nederlandse organisaties, deels buitenlandse maar wel op een of andere manier verbonden met Nederlandse organisaties of ontwikkelingen. Het landschap is versnipperd en verbrokken.

Figuur 1: Palet extreemrechts- activistische en -extremistische groepen

Als je kijkt wie ze als 'De Vijand' benoemen, zijn er al heel grote verschillen. Er zijn de min of meer 'traditionele' nazistische bewegingen die 'de Joden' als de grote boosdoeners zien (Combat 18, Blood & Honour/Brotherhood 28 en Ulfhednar). Anderen daarentegen, bijvoorbeeld Breivik en de EDL, roepen op ter bescherming van de Europese waarden met joods-christelijke wortels en willen strijden tegen de vijanden van de staat Israël. Deze laatste stroming wordt, ook door henzelf, de counter-jihadbeweging genoemd.

'Traditioneel' extreemrechts-activisme en -extremisme

Binnen het 'traditionele' extreemrechts -extremisme is het nationaalsocialisme en/of fascisme de bepalende ideologie.

Een voorbeeld van een actieve min of meer traditionele extreemrechts-extremistische groepering is Divisie Noordland, een regionaal onderdeel van Blood & Honour Nederland¹⁴. Noordland is vooral actief in de provincies Friesland, Groningen en Drenthe.

Naast Blood & Honour kent Nederland een aantal organisaties die zich manifesteren in het 'traditionele' extreemrechtse milieu. Dit milieu is beschreven in Afkalkvend Front, Blijvend beladen, een publicatie van de AIVD uit 2010. Het extreemrechtse milieu wordt gekenmerkt door versnippering, fragmentatie leiderschapscrises en onderlinge onenigheid. Jaarlijks rapporteert de AIVD in haar jaarverslag welke groepen actief zijn in het extreemrechtse milieu. Veel extreemrechtse organisaties of individuele aanhangers hebben ook internationale contacten. Internet speelt hier een belangrijke rol in. Maar ook demonstraties en het in binnen- en buitenland gezamenlijk gedenken van belangrijke data uit de geschiedenis zijn momenten van internationale ontmoeting. Recent zien we ook wel dat bijeenkomsten en concerten die in Duitsland verboden zijn vervolgens in Nederland worden georganiseerd.

¹⁴ Blood & Honour is de Engelse vertaling van Blut und Ehre, de wapenleus van de Hitler Jugend. Blood & Honour is een internationale beweging.

De counter-jihadbeweging en anti-islamisme

Naast 'traditioneel' extreemrechts is er de counter-jihadbeweging en het anti-islamisme. Anti-islamisme of counter-jihad is een vlag waaronder verschillende individuen, groepjes en bewegingen zijn te scharen. Ook hier is het belangrijk een onderscheid te maken tussen activisme en extremisme.

Er is een aantal karakteristieke boodschappen binnen deze stroming

- "Er komt een onvermijdelijke Oorlog der beschavingen (Clash of civilisations) met de moslims."
- "Er dreigt een vervanging van Europese christelijke waarden door dwingende eisen van islam en sharia."
- "Europese media, regeringen en elite spannen al jaren samen met moslimleiders en weigeren zich te verzetten."
- "Er worden concessies gedaan en zelfcensuur gepleegd. Dit is onderdanig 'dhimmi'-gedrag. Dit is verraad tegen westerse beschaving."
- "Moslimdemografie: immigratie en geboortecijfers. De bewering dat immigratie- en geboortecijfers dat over een aantal jaren in ieder geval de steden in Europa voor de meerderheid islamitisch zullen zijn."

In haar jaarverslag 2012 concludeert 'de AIVD dat de counter-jihadbeweging en anti-Islamisme geen grote dreiging oplevert maar dat waakzaamheid geboden is.

Bijlage VI Meer weten?

Actuele informatie:

De NCTV (www.nctv.nl) en de AIVD (www.aivd.nl) bieden op hun sites actuele informatie over extreemrechts-activisme en -extremisme aan. De NCTV stelt ieder kwartaal het Dreigingsbeeld Terrorisme Nederland (DTN) op. De AIVD besteedt in haar jaarverslag aandacht aan extreemrechtse stromingen. De meest recente uitgebreide rapportage over het extreemrechtse landschap 'Afkalvend front, blijvend beladen' is op de site van de AIVD te vinden.

Radicalisering en deradicalisering

Danish Ministry of Social Affairs and Integration, *Preventing Extremism. Relational work and mentoring*, Kopenhagen 2012

Demant, F. e.a., *Teruggang en uittreding. Processen van deradicalisering ontleed*. Amsterdam 2008.

Demant, F. e.a., *Deradicaliseren in de praktijk*, Amsterdam 2009.

Valk, I. van der & Wagenaar, W., *In en uit extreemrechts*, Amsterdam 2010.

Odén, N., *The way out. A handbook for understanding and responding to extreme movements*. Stockholm 2009

Gesprekstechnieken

Motiverende gespreksvoering

Miller, W. en Rollnick, S., *Motiverende gespreksvoering. Een methode om mensen voor te bereiden op verandering*. Gorinchem 2012.

<http://www.motivationalinterview.org/>

Diverse opleidingsinstituten bieden cursussen aan op het gebied van motiverende gespreksvoering.

Functional Family Parole Services

<http://www.ffps.nl/>

